

DEL II
VÄRMLAND

Mamma Margaretas barndomshem vid älven i Östanås, Älvsbacka.

Älvsbacka bruk

Älvsbacka var i mitten av artonhundratalet en levande och dynamisk industribygd där tillverkning och bearbetning av järn utgjorde grunden. Avgörande för lokaliseringen av bruket var nivåskillnaden mellan sjöarna Gräsmangen i norr och Lersjön i söder och den goda tillgången på skog att göra träkol av. Längs den tre kilometer långa älven mellan sjöarna fanns flera forsar. Där hade man byggt dammar för att med vattenhjul och senare turbiner kunna utnyttja kraften i det fallande vattnet.

Älvsbacka bruk var, liksom andra järnbruk i Sverige på den tiden, en egen ekonomi. Järnmalmen kom från andelar bruket ägde i de järngruvor som låg i Nordmark i Filipstadstrakten. Malmen smältes och tackjärn utvanns i en hytta i Svartå, någon mil öster om Älvsbacka. Skogarna tillhandahöll inte bara virke till de kolmilor där träkol för att smälta malmen tillverkades, utan också ved

Överst konfirmander framför gamla kyrkan i Älvsbacka i början av 1900-talet, därunder en kolmila, sågen och tegelbruken.

till vällugnar, martinugnar och till gasgeneratorer i valsverket. All uppvärmning av bostäder och all matlagning skedde också med ved. Forsarna gav rörelseenergi till stångjärnshammare och smedjor för plåt och spik, liksom för såg och tegelbruk, där byggnadsmaterial för industribyggnader och bostadshus producerades. Transporter skedde med häst och vagn, men det fanns också en järnväg för att frakta produkter från smedjorna till Lersjön, där de lastades ombord på båtar. De små järnvägsvagnarna drogs av hästar.

Det fanns tidigt en kyrka och en skola i Älvsbacka. En brukshandel tillkom i mitten av artonhundratalet. De många gårdarna i trakten producerade mat för de omkring femtonhundra människor som direkt eller indirekt hade sin försörjning av bruket.

Den syn som mötte en besökande i mitten på artonhundratalet var helt annorlunda än den idylliska, lumliga och tysta bygd som möter i dag. Då var det ett öppet landskap, fyllt av industribyggnader. Där järn hetades upp, bankades och valsades, med gnistregn och öronbedövande oväsen, där timmer sågades och tegel slogs. Där syntes hästforor med tackjärn och färdiga produkter, ved och mat. Det var liv och rörelse.

Erik Örtlund, min mormors bror, har beskrivit livet i Älvsbacka under andra delen av 1800-talet. Texten finns i sin helhet i appendix 5. Människorna arbetade hårt:

”Vällingklockan ljöd klockan 4 på morgonen för att därmed ge tillkännan, att natten var över och ny dag börjat för stalldrängar, pigor, ladugårdsskötare samt alla andra vid gården, som arbetade med körslor och industri med början kl fem fm. till 8 em. Middagsvila två timmar, andra raster förekom bara i smyg.”

Tretton timmars arbetsdag.

På 1890-talet infördes två raster, en frukostrast och på eftermiddagen en kafferast. Dessutom senarelades arbetsdagens början till klockan 6.

Som på andra bruk fanns en social verksamhet som svarade för människors mest nödvändiga försörjning:

”Svinhuset hade en kvinnlig skötare. Samma person hade även kokhuset om hand. Här serverades mat till fattiga, som kom från landsvägen. Dessa personer fick först anvisning från brukskontoret. Även barn i skolåldern, som hade fattiga eller sjuka föräldrar, fick här vad de behövde.”

Bilderna uppifrån och ner:

1. Herrgården Östanås med utsikt över sjön Örten och kyrkan. Foto av en litografi av Thora Thersner.
2. Vinterbild från Tjärugnsbron över Östanåälven.
3. Många fattiga bodde i enkla hus som de inte ägde, backstugor.
4. Arbetarbostäderna norra och södra Halla, med smältsmedjan till vänster. Bilden från 1870-talet.

Bruksrörelsen i Älvsbacka hade startat 1642 då borgmästaren Lars Ingmansson i Karlstad fick kungligt privilegium på den första stångjärnshammaren. Bruket växte sedan så att det vid 1700-talets slut var ett av de största i Värmland. En kyrka i trä stod färdig 1731. Herrgården uppfördes 1742, en timmerbyggnad i två våningar med två envånings flyglar. Från 1827 till konkursen 1893 var bruket i släkten Croneborgs ägo.

Den 28-årige svenske adelsmannen och diplomaten Ulrik Croneborg kom 1824 till Wien som Sveriges chargé d'affaires. Där mötte han Barbara von Geymüller, kallad Betty, som var en vacker och mångsidigt begåvad kvinna. Hon var äldsta dotter i en förmögen bankirfamilj, som umgicks i Wiens förnämsta societet. De gifte sig 1825 och Betty födde året därpå en son, Wilhelm. Betty hade fått ett stort arv efter fadern som dött 1824.

Barbara von Geymüller och Ulrik Croneborg.

Ulrik Croneborg letade efter ett hem i Sverige åt familjen och det sägs att utsikten från herrgården i Älvsbacka, ner över sjöarna Lersjön och Östra Örten gjorde att han bestämde sig. För Bettys arv köpte han bruket och gav herrgården en dyrbar inredning. I huset fanns bland annat en värdefull konstsamling med verk av mästare som Rembrandt, van Dyck och Tizian, som Betty fört med sig från Wien. Paret fick 1830 ytterligare en son, Henrik.

Den gamla herrgården, uppförd 1742. Den brann 1915.

Ulrik dog 1844, endast 48 år gammal, av ”långvariga gicktplågor” enligt kyrkoboken. Så här skriver Erik Örtlund:

”Efter hovmarskalkens död bodde äldre friherrinnan (Betty) på övre våningen i stora byggnaden och hade egen betjäning, pigor, kusk och egna vagnshästar. Sonen Vilhelm Croneborg bodde med sin familj på nedre våningen med manlig betjänt. Han hade kusk och fyra vagnshästar, ridhäst och en ponny. Tjänstefolk, biträden (pigor), ett tiotal och ännu fler vid större fester. Allt skulle här utföras i hemmet från de grövsta sysslor, som slakt, tvätt, brygg, bakning m.m. Allt sådant arbete utfördes i tvätt och bagarstugan. I västra flygeln förekom all vävning, mangling, strykning samt ett så kallat lillkök, där servering förekom för kuskar m.fl. vid större fester.”

Erik Örtlund fortsätter:

”De personer som hade uppsikt över hela rörelsen, var kammarherre V. Croneborg med förvaltare för verk, industri och jordbruk, ingenjör för smältsmedjan och valsverket mm, ingenjör för broddfabriken, inspektor för sågen, och två bokhållare. För skogen en jägmästare, fyra skogvaktare, två i Älvsbacka, en i Sunnemo, en i Svartån. Sen kom förmän för de olika inrättningarna. I smältsmedjan två smidesmästare, en i varje skift. I valsverket två valsmästare, i mekaniska verkstaden en förman, i gjuteriet en gjutmästare, för martinugnen en förman,

smidesverkstaden en förman, modellverkstaden en förman, i kvarnen en förman, för sågen en sågmästare, för jordbruket vid Östanås en rättare, för jordbruket i Klingmyren en rättare, vid Svartåhyttan en förvaltare och en masmästare, vid jordbruken därstädes en fördräng, vid Östanås brukshandel en föreståndare (kallad Patron), för byggnadsavdelningen en byggmästare. Under denna tid drevs tegelbruket och torvmossen bara vid sommartid, ävenså båt- och rallarlag (transport) med var sin förman.”

Erik Örtlund räknar sedan upp hur många fast anställda arbetare det fanns i de olika verksamheterna, sammanlagt närmare 220 personer, plus säsonganställda under sommaren. Bland dessa fanns 16 personer som arbetade med ”transport på järnväg, ångbåt och lastbåtar”. Om man räknar in traktens jordbruk är det troligt att bruksverksamheten försörjde omkring 1500 personer, inklusive alla barn.

Trots att Wilhelm Croneberg moderniserade bruket – han införde bland annat Lancashire-smide, för att kunna konkurrera med de engelska stålbruken – gick den bruksdöd, som svepte över Sverige i slutet av 1800-talet, inte att undvika. En starkt bidragande orsak var transporter: järnmalmen, hyttan, järnbruket och utskeppningshamnen var alltför utspridda. År 1893 gick bruket i konkurs.

Efter konkursen förvärvades olika delar av bruket av skogsbolag och privatpersoner. Byggnader revs och maskiner avyttrades. Herrgården övertogs efter en tid av Värmlands Läns Landsting, som beslutade att inrätta ett ”skyddshem

för vanartiga gossar” där.

Verksamheten startade 1905, då åtta pojkar anlände. 1915 förstördes herrgården i en brand. Från Wikipedia:

”Den fjärde november 1915 ”sprängeldade” några pojkar kakelugnarna i herrgården där de bodde. På så vis försökte de få skyddshemmet att brinna upp. De misslyckades men fick dock ännu en chans den 7 november på eftermiddagen då föreståndaren var borta. Den yngste pojken, Olof 14 år, hade övertalats att tända på. Han var den som smög

Ett av försöken att rationalisera bruket var anskaffandet av ett väglokomotiv av märket Howard för transporter till den nya järnvägsstationen i Molkom. Försöket var misslyckat, vägarna tålde inte lokomotivets tyngd. Dessutom var traktens bönder motståndare eftersom de förlorade inkomsten från hästtransporterna. Bilden föreställer ett annat exemplar av Howard än det som fanns i Älvsbacka.

upp på vinden med fotogen i en dunk, som han stulit i slöjden. Så smög sig pojken in genom den obebakade dörren upp till vindstrappan. Väl uppe på vinden stänkte han ut fotogenet och tände på. Hela herrgården övertändes och när brandkåren efter lång tid kom till platsen fanns ingenting de kunde göra. På morgonen den 8 november pyrde det i det förkolnade timret.

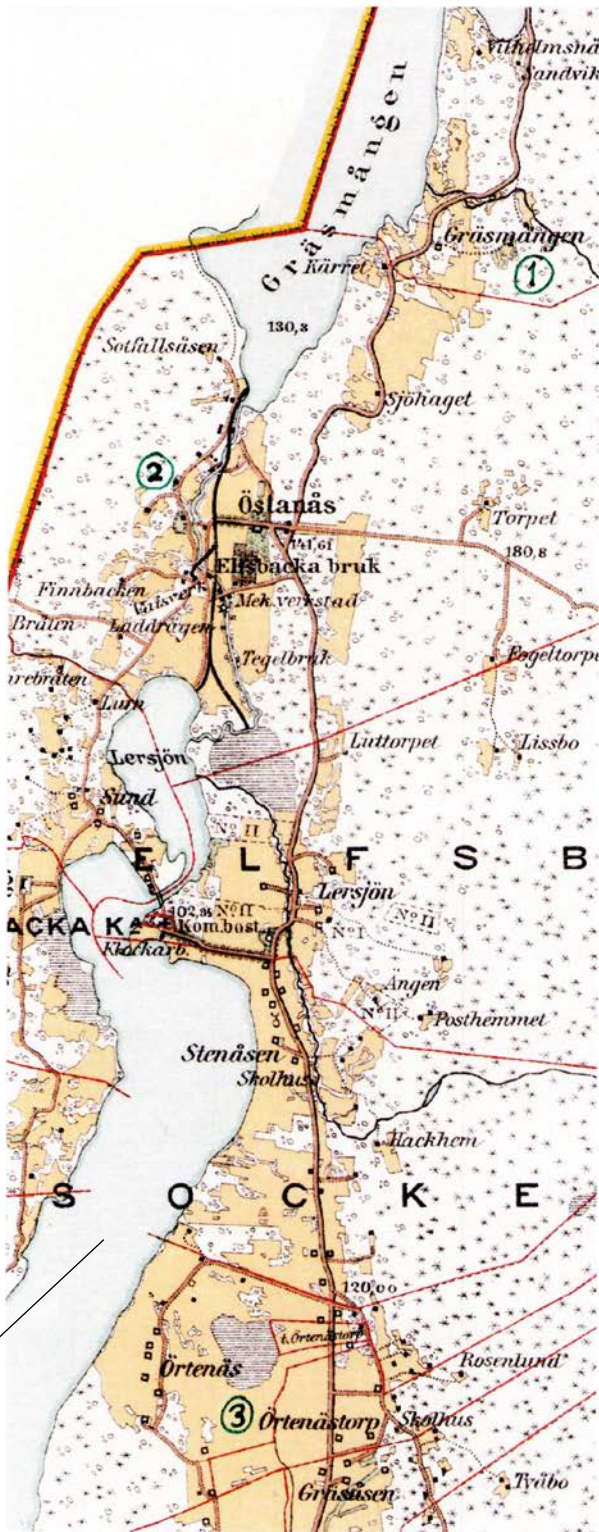
Åtta äldre pojkar häktades, de som var över femton år, och 14-åringen togs om hand hemma hos landsfiskalen. De åtta häktade dömdes sedan till sex månaders straffarbete och 14-åringen sattes på en hårdare skyddsanstalt: Hall."

En ny byggnad i tegel uppfördes. Den stod klar 1920. Skyddshemmets verksamhet fortsatte till 1937. Två år senare inrättades en verkstadsskola där.

Till vänster: smeder. Deras arbetstid var tretton timmar per dag - från klockan fem på morgonen till klockan åtta på kvällen, med två timmars middagsrast. Nedan: lertaget, där leran till tegelbruket utvanns. Leran pressades och skars i bitar som brändes i en ugn till tegelstenar. Bilden sannolikt från mitten av 1900-talet.

ÖSTANÅS - ÄLVSBACKA

Utsnitt av karta över Nyeds Härad år 1888. Wermlands län (Rikets ekonomiska Karteverk. Häradet kartlagt år 1884).

1. Här ligger Karlberg, där Carl Fernström och Caisa Henriksdotter bosatte sig när de gift sig 1855 och Carl blivit skogvaktare.

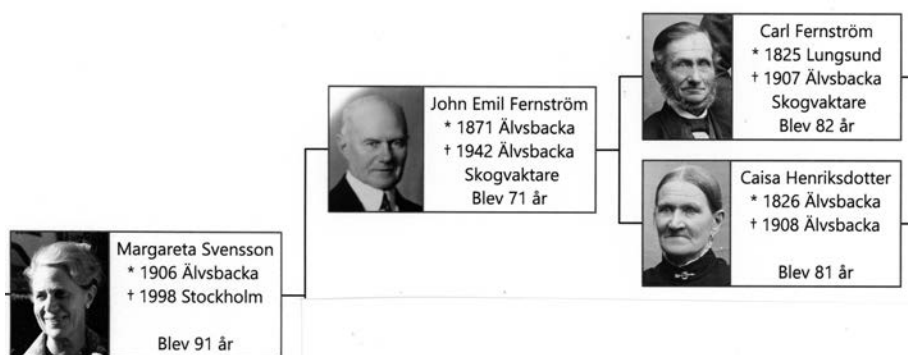
2. Till höger om siffran ligger skogvaktarbostället, där John och Lydia Fernström bodde och mamma Margareta och hennes syskon växte upp. Huset nedanför siffran är torpet Bethlehem. Mellan skogvaktarbostället och Bethlehem byggdes logenshuset (se kap Lydia och John). Något längre ner, nära bron över älven ligger brukshandeln, och på andra sidan älven, förvaltarbostaden. Herrgårdsbyggnaden syns till höger om allén, nedanför första "s" i Östansås.

3. Det var till Örtenästorp som Lydias farfarsfar Nils Månsson kom och blev nybyggare i slutet av 1700-talet och där sedan hennes far Jan Erik Örtlund växte upp.

Östra Örten

Morfar Johns föräldrar

Carl Fernström kommer till Älvsbacka år 1843

Diset övergick i regn, små osynliga regndroppar som tycktes hänga i luften innan de bestämde sig för att falla. Carl kände hur fukten trängde igenom hans yllerock. Fötterna värkte efter att han gått i många timmar. Han trodde inte att det var långt kvar, men en orosklump växte i magen att han inte skulle hitta rätt. Novembermörkret sänkte sig över nejden.

Carl kom till ett väggors. En liten väg med planterade träd vid sidorna vek av åt väster, ner i dalen. Var det där han skulle ta av från stora vägen? Rakt fram, en bit bortom väggörset, tyckte han sig se ett svagt ljus från ett hus. Han fortsatte och när han kom närmare såg han en stuga och en lagård. Ljuset kom från stugans ena fönster, därinne fanns säkert en värmande eldstad. Han gick fram till huset och knackade på dörren. Väntade.

En storväxt man kom och öppnade. Mannen tycktes fylla upp dörröppningen.

”Gokväll”, fick Carl ur sig, ”jag heter Carl Fernström och är på väg till Älvsbacka för att söka arbete vid bruket.”

Mannen stod tyst och tycktes granska Carl.

”Jag undrar om jag kunde få sova på höskullen i natt, jag är rädd att inte hitta om jag fortsätter i mörker.”

”Kom in i stugan pojk, du behöver värma dig.” Mannen flyttade sig åt sidan, som om det var en innerdörr som öppnats till farstun.

En fuktig värme slog emot Carl när han blev visad in i köket. En svag röklukt kom från den eld som brann i den väldiga öppna spisen, den enda ljuskällan i rummet. Utanför eldens ljussken var det mörkt. En kvinna, säkert mannens hustru, kom fram ur dunklet och sa åt Carl att ta av sig sin blöta rock och sätta sig vid brasan, där en kittel hängde i en kedja.

”Vi håller på och förbereder kvällsvarden. Du får äta med oss.”

Carl satte sig på den framställda stolen och såg sig om. Kvinnan som talat arbetade i halvmörkret tillsammans med en flicka i Carls ålder borta vid en bänk. Flickan hällde något i kitteln, Carl trodde att det var bitar av kålrot. Någonstans ifrån hördes pojkar kivas och Carl förstod att det kom från kam-maren. Det kom ett vinddrag från farstun och ytterligare en flicka kom in. Hon hade en mjölkspann i handen. Carl hajade till när flickan kom innanför ljuscirkeln, det var den vackraste uppenbarelse han sett. Hon såg på honom ett kort ögonblick och vände sedan bort blicken och ställde spannen på bänken. Mannen kom fram till brasan med en stol och satte sig bredvid Carl.

”Varifrån kommer du?”

”Jag kommer från Alströms bruk i Alsters socken. Far är trädgårdsmästare där.” Det var inte riktigt sant, hans far Lars kallades trädgårdsdräng. Men trädgårdsmästaren var en försupen karl, så det var far som skötte arbetet som trädgårdsmästare. Carl tänkte inte berätta att hans far tidigare varit salpetersjudare. Det var människor som många tyckte illa om, därför att de förr haft rätt att gräva upp marken under böndernas ladugårdar för att ur den urinindränkta jorden utvinna salpeter för kruttillverkning.

”Och vad slags arbete tänker du att du kan uträtta?”

”Trädgårdsarbete, och arbete i skogen är det jag kan. Det har jag hållit på med sen jag blev stor nog att utföra nyttiga sysslor.”

”Ja, arbete i skogen finns ju alltid. Nu när vintern kommer blir det mycket huggning. Och nog finns det en stor trädgård att arbeta i, fast det är väl inte mycket att göra där så här års. Croneborskan, Betty heter hon som är gift med han som äger bruket, hon är från utlandet och har byggt upp en märkvärdigt fin trädgård efter utländskt mönster.”

”Är det långt kvar att gå dit?” undrade Carl.

”Neej”, den store mannen skrattade till, ”du är framme i Älvsbacka. Platsen här heter Lersjön, och här bor både prästen och skolläraren. Om du kom söderifrån måste du ha passerat allén?” När Carl nickade till svar fortsatte mannen: ”Den leder ner till kyrkan, och både skolhuset och klockarns hus ligger därneråt. Den vägen går över en bro, och fortsätter sen till förvaltarns hus. Det är dit du ska bege dig för att söka arbete.”

Han tystnade och lade in ett par vedträn till på elden. Förutom sprakandet från de nyinlagda vedträna var pojkarnas stök från det andra rummet de enda ljud som hördes. Kvinnorna vid köksbänken arbetade ljudlöst, eller bara lyssnade på vad far i huset sa till gästen. En härlig doft spred sig från kokkärlet och väckte Carls hunger, som var stor. Han hade ätit upp sin matsäck alldeles för tidigt på dagen.

”Fast det är nog enklare att fortsätta norrut”, fortsatte mannen, ”och ta av till vänster längre fram, på en väg som leder ner till Östanås herrgård, en ståtlig byggnad. Gå förbi herrgårdsbyggningen och ner till älven. Där, alldeles till vänster före bron, ligger förvaltarns hus.”

Carl hade svårt att koncentrera sig på vad mannen sa. Flickan som kommit in med mjölkspannen hade vänt sig om ett par gånger och kastat snabba blickar mot Carl. Han var tvungen att upprepa vad han hört.

”Jag ska fortsätta vägen fram och sen till vänster. Först kommer herrgårn och sen förvaltarbostaden.”

”Alldeles så”, sa mannen. ”Och jag heter Henrik Andersson och min hustru Stina. Döttrarna som är hemma heter Stina, lika som mor hennes, och Caisa. Den äldsta, Brita, är utflugen. Pojkarna som stökar i kammarn är Anders, Johan och Johannes. Minstingen är bara åtta år.”

De talade stapplande om vädret som varit den gångna sommaren, om regn och skörd och solsken. Tills frun sa att maten var klar och mannen reste sig och bjöd Carl att sätta sig vid bordets ände. Hustrun mittemot mannen, en dotter på var sida om bordet. Pojkarna kom in från kammaren, hälsade och bockade. De två äldsta satte sig bredvid sina systrar. Minsta pojken fick stå och Carl kände sig besvärad när han förstod att han tagit pojkens plats. Ur kitteln öste mor en stuvning med potatis, kålrot och bitar av fårkött. Den äldsta systemen bar fram skålarna. Far i huset bröt bitar av en hård brödkaka och delade ut. Innan de började äta knäppte mannen sina händer, blundade och sa halvhögt:

”Gode Gud, välsigna maten. Amen.”

Carl ville inte visa hur hungrig han var och försökte äta så belevat han

kunde. Hela tiden medveten om den yngre systemens närvaro, men vågade inte riktigt se åt hennes håll. Han tackade ja när han erbjöds påfyllning. Mötte hennes blick helt kort när hon ställde fram den påfyllda skålen framför honom på bordet.

Carl slapp sova på höloftet. I stället fick han ligga på en trasmatta i kammaren, som blivit sovrum åt pojkarna, den äldste i en smal säng och de två andra i en soffa med lock. Carl hade sett att det fanns en säng med fördrag längst in i hörnet i det varma köket. Där sov antagligen föräldrarna. Flickorna sov förstås tillsammans i kökssoffan. Carl drog trasmattan närmare den varma murstocken. Det var baksidan på spisen i köket som var värmekällan här i kammaren.

Carl vaknade av röster från köket, smet ut barfota bakom husknuten och kissade. Gårdagens dis var borta, det hade blivit klart väder under natten och gräset var frostnupet. Det var fortfarande mörkt. När han kom in i farstun mötte han mannen, som kom med Carls kläder och skor i famnen. De hade fått torka framför eldstaden under natten.

”God morgon, pojk. Du kan hämta in ved och vatten så får du frukost sen.”

Carl tackade för kläderna och drog på sig skjorta, byxor, strumpor och skor. Pojkarna sov fortfarande. Han gick ut. Hur skulle han hitta vedboden i mörkret? En halvmåne i nedan gav ett svagt ljussken och han kunde urskilja konturerna av lagården. Ett svagt, fladdrande ljussken från ett litet fönster. En ko hördes råma. Någon var i lagården och mjölkade förstod han. I husets andra ände fanns en öppning, han gick dit och kände på doften av trä att han kommit rätt. Staplade så många vedträn han kunde på sin vänstra arm och gick till boningshuset. Gick in i farstun, tvekade och knackade på köksdörren. Tänk om flickorna inte var uppstigna?

”Kom in!” Det var husmors röst.

Flickorna syntes inte till. Antagligen var de bägge i lagården hos korna. Han la ifrån sig veden, fick en tom hink och en vedkorg och gick ut igen. Fyllde först vedkorgen och gick in med den. Sedan till brunnen och vevade upp vatten, som han tömde över i hinken. Samtidigt kom de bägge flickorna, Stina och Caisa från lagården med var sin mjölkspann. Stina bar också den tjärsticka som lyst upp för dem i lagården. Carls blick mötte Caisas, kort, kort innan de bägge vände bort sina ansikten. Carl kände hjärtat slå lite snabbare.

De åt frukost under tystnad. Korngrot med mjölk och hårt rågröd till. Pojkarna sov ännu.

”Om du hjälper till att mocka i lagårn hinner det ljusna innan du ger dig iväg. Men det är nog bra om du är hos förvaltarn tidigt, där är arbetet redan

igång. De börjar arbeta klockan fem om morgonen i bruket.”

Mor Stina sa:

”Det är väl inte så bråttom. Sa du inte senast igår, att det skulle bli bra när Anders blir stor nog att hjälpa till med tyngre arbeten. Visst står mjölsäckarna kvar på vagnen i vagnslidret? Och de ska upp på skullen.”

När Carl mockat klart och hjälpt bonden att lyfta de tunga säckarna fortsatte han sin vandring norrut på vägen. En blek sol lyste på de gulbruna löven på marken. Frostn hade smält och doften av höst från skogen var stark. Han tänkte på den vackra flickan Caisa och på hur snälla hennes föräldrar varit mot honom. Han gick förbi flera små gårdar och kom snart fram till avtagsvägen, som ledde till herrgården. På gårdsplanen stannade han till och tittade på byggnaden, större än herrgården på Alström. Vid sidan om huset anade han utsikten över den enorma trädgården. Skulle han få arbeta där? Ända bort till kyrkan såg han, och sjöarna där bortom. Där borta någonstans bodde hon, Caisa.

Han väcktes ur sina drömmar av hästhovars klapper, samtidigt som herrgårdens ytterdörr öppnades. Mannen som höll upp dörren var finklädd och bugade sig för den eleganta kvinna som kom ut, åtföljd av en yngre man, kanske i Carls ålder. Herrskapsfolk kunde Carl se. En vagn med två hästar stannade samtidigt mitt framför porten och kvinnan och den unge mannen gick nerför trappan. Han som öppnat dörren, en betjänt förstod Carl, ropade åt honom:

”Ge dig iväg! Här har du inget att hämta!”

Ropet gjorde att kvinnan och den unge mannen såg åt Carls håll, och hon sa något till den unge mannen som gick fram till Carl och frågade vem han var och vad han gjorde där. Carl var besvärad av att buga för en jämnårig, men visste att det var så man skulle göra inför fint folk.

”Jag... jag heter Carl Fernström och... och tänker mig att söka arbete här på bruket. Så jag undrar vart jag ska gå.”

”Såå – vad kan du då?” Mannen granskade Carl och hans enkla kläder.

”Jag har hjälpt min far, trädgårdsmästaren på Alströms bruk, sen jag var liten. Och så är jag van att arbeta i skogen.”

”Fortsätt dit ner”, sa den unge mannen och pekade mot älven, ”huset till vänster om bron är förvaltarens bostad. Det är honom du skall prata med.”

Carl gick, men vände på huvudet och såg att kvinnan och den unge mannen – var han hennes son kanske? – såg åt hans håll och talade med varandra.

Carl kom snart till ett stort gårdshus med veranda, som han förstod var förvaltarens bostad. Han knackade på dörren och framförde sitt ärende till

kvinnan som öppnade. Han fick sitta och vänta länge på verandan och hade hunnit bli rejält frusen innan hon kom tillbaka:

”Nämen sitter du här fortfarande i kylan? Kom in och värm dig pojke!”

Efter ytterligare lång väntan i farstun kom till slut förvaltaren in, en kraftig man med stor mustasch. Carl reste sig, bockade och upprepade vad han sagt till kvinnan.

”Jaha ja, jäså de är du de. Och du har tydligen träffat unge herrn och fru Betty.” Han gick in på sitt kontor och bad Carl följa med. Tog fram en liggare och bläddrade. Så såg han upp på Carl:

”Och du har arbetat åt trädgårdsmästaren på Alströms gård?” Carl blev nervös, hans far var egentligen inte trädgårdsmästare.

”Jaa, tillsammans med min far, Lars Fernström”, kom han på att säga. ”Fast det var mest min far och jag som skötte trädgården.”

”Och nu vill du skaffa ett eget arbete och bli en vuxen karl?”

Carl rodnade och nickade. Han ville bli en vuxen karl. Han ville sluta vara ”pissegubbens pöjk”. Så hade han fått heta hela sitt liv, trots att pappa Lars slutat arbeta som salpetersjudare redan när Carl var liten grabb. Men ordet pissegubbe hade hängt med.

Carl Fernström och Caisa Henriksdotter

Carl Fernström var 18 år gammal när han 1843 kom till Älvsbacka. Han fick anställning som trädgårdsdräng på Östanås, som herrgården kallades. Antagligen kom han på det viset familjen Croneborg nära, eftersom den engelska parken var Betty Croneborgs speciella skötebarn. Förmodligen blev han så småningom vän med sonen Wilhelm, som var jämnårig med Carl, även om skillnaden mellan kammarherrens son och pissegubbens pöjk alltid fanns kvar.

Den unge Wilhelm Croneborg, som var jämnårig med Carl Fernström.

År 1848, fem år efter att Carl kommit till Älvsbacka, blev Caisa Henriksson piga på herrgården och flyttade till Östanås från föräldragården i Lersjön. Hon var då 22 år.

Ytterligare sju år senare, lördagen den 28 oktober 1855, vigdes Carl och Caisa i kapellet vid Östra Örten av komminister Fröding. Carl hade blivit utsedd till skogvaktare på Östanås, vilket innebar att han var förman för ett stort antal skogsarbetare. Vilken utbildning han fått

för det arbetet vet man inte. Antagligen hade han fått arbeta tillsammans med den tidigare skogvaktaren som lärling.

Det nygifta paret flyttade till skogvaktarbostaden Karlberg öster om sjön Gräs-mangen, knappt tre kilometer från herrgården. Carl och Caisa fick fem barn.

1. *Augusta* föddes 1856 och dog fyra år gammal av scharlakansfeber. De fyra andra var pojkar:
2. *Carl-Gustaf* föddes 1859, han var ett och ett halvt år när hans syster dog.
3. *Crispin* (1862),
4. *Johannes* (1865),
5. *John Emil* (1871), min morfar, föddes sex år senare, när Caisa hunnit bli 44 år.

Efter att Carl och Caisa flyttat till Karlberg kom hans mor Johanna att bo hos dem. Carls far, salpetersjudaren och trädgårdsdrängen Lars Fernström, hade dött 1848 av ”Wattnsot” – ansamling av vatten i kroppen, som ofta är ett symptom på att hjärtat inte orkar. Han blev bara 51 år, vilket ändå ansågs vara ett långt liv för en salpetersjudare. Hans änka, Johanna Olsdotter, hade blivit ensam när yngste sonen Jan Gustaf året efter faderns död flyttade till Fösked i Nyed, bara femton år gammal. Mellanbrodern Lars Magnus hade dött i feber 1838 när han var sju år.

Johanna bodde hos sin son och svärdotter i tjugo år. Hon dog 1875 och blev 76 år. Skogvaktarparet hade också en piga.

1853 flyttade Lars och Johannas yngste son Jan Gustaf Fernström till Älvsbacka, som hans storebror gjort tio år tidigare. Jan Gustaf blev dräng på Öst-anås och bodde på Luttorpet. Efter fyra år lämnade han dock Älvsbacka och flyttade till Nor, ett par mil väster om Karlstad.

En sammanställning gjord av Bo Levin med exempel på årslöner för anställda på bruket år 1884 visar att Carl Fernström var relativt väl betald. Totalt fanns det året 197 personer på bruksherre Wilhelm Croneborgs avlöningslista (kronor per år):

Mästaren Carl Ellström	285,37
Smältardrängen Amund Gode	333,68
Wärmaren Claes Westber	370,26
Wärmardrängen Lars Fallqvist	306,82
Frambäraren Olof Moberg	143,32
Slaggskjutaren Erik Rundgren	234
Jernvägaren Henrik Håkansson	714,75
Klensmeden Göran Kolomodin	378,26
Jägaren August Olsson	214,56
Skogvaktaren Carl Fernström	450

Drängen Anders Olsson, 10 mån lön 125
Dagkarlen Lars Melander, 102,86
Forkaren Peter Andersson, Ladrågen Arbets- och forlöner 80,00
Dagkarlen Jan Jansson, Permatorp 258,83
Underhållningshjonet Olof Jernbergs Enka, Östanås. Råg, sill och salt.
Kontant 24 kronor. Totalt 61,22:-
(Totalt 14 underhållningshjon betalade bruket genom Elfsbacka Bruks
Fattigkassa. Hjonen bodde i Sundbråte, Östanås och Sotberget.)
Rättaren Erik Eriksson fick 1223 kronor i kontanter samt 457 kannor
mjölk (137,10) , 16 tunnor potatis (80 kronor) och en gris.
Ingeniör E. Bovallius 2 månaders lön a 1000 kronor/år= 166,66
Bruksförvaltaren E.E Andersson, Östanås Gård. Lön 4000 :-samt ersättning
för kosthållning för 3 kontorsherrar a 50:-/år. Dessutom gratisdjur, spannmål,
mjölk, fotogen, löner mm.
Wilhelm Croneborg privat, 7002,40 kronor
Svinsköterskan Johanna Svensson, Östanås. Skötsel av 60 smågrisar,
180 kronor
Jägmästaren R.Selle, Östanås 3717,62 (kontanter och varor).
Nämndeman Jonas Örtquist, Norra Viken. Hö och halm och kontant för
ett värde av 426,72

Crispin var den förste av Carl och Caisas barn som flyttade hemifrån. 18 år gammal blev han betjänt hos familjen Croneborg på herrgården. Äldste sonen Carl Gustaf gifte sig och blev bonde i Sunnemo. Johannes blev först dräng på bruket men flyttade senare till Karlstad. Han fick 1892 flyttbetyg för att emigrera till Amerika, men det är oklart om han kom dit.

Crispin flyttade hem efter att ha varit betjänt några år, men 1887 for han till Risinge församling, Finspång i Östergötland. Där var han bokhållare i handlaren J. Fröbergs fabrik i Lotorp. År 1890 emigrerade han tillsammans med en annan bokhållare, Anders Hessel, till Amerika. Mamma Margareta talade ibland om Crispin i Amerika, men visste inte mer. Också hennes bror Helge nämnde Crispin och har gjort en anteckning om ”en stor ransch”. Leif Fernström minns att det fanns en ”Amerika-låda” i Gunnar och Lilly Linds uthus i Mangstorp.

Den yngste sonen, John, bodde kvar hos föräldrarna även sedan Carl pensionerats och flyttat från skogvaktarbostaden Karlberg vid Gräsmangen till Älvsbacka bruk – exakt var de då bodde vet jag inte.

I kyrkoboken för 1891 – 1895 kallas Carl ”fd skogvaktaren, fiskaren”. När jag var liten och följde med mamma till Älvsbacka gick vi till sjön Gräsmangens södra utlopp. Där stod en låg timmerstuga på stranden. ”Det var pappas

Arbetarna vid sågen 1890. John Fernström, 19 år, är timmerskiljare och syns längst till vänster i mellanraden.

sjöbod”, sa mamma. Troligen var det också hennes farfars sjöbod, när han på äldre dar ägnade sig åt fiske.

Från 1901 – John Emil har blivit 30 år – står han i kyrkoboken som skogvaktare och huvudman i hushållet, som då består av honom och hans föräldrar. De bor på Östanås. Förmodligen har de då flyttat in i skogvaktarbostaden vid älven, den som på gamla kartor kallas ”jägmästarbostaden” och som blev min mamma Margaretas och hennes syskons barndomshem. Huset brann 1920. Ett nytt hus byggdes upp på samma plats.

Carl dog 1907 av hjärtfel och hans hustru Caisa året efter i lunginflammation. De blev 82 respektive 81 år gamla. Av Carl målades ett porträtt i olja, antagligen när han var i sextioårsåldern. På porträttet bär han sin medalj ”för lång och trogen tjänst” i blågult band. Han fick också en fin gravplats med en mycket stor sten (se bild sid 87).

Vem ordnade och betalade för porträttet i olja och den ståtliga gravplatsen och varför? Ägaren till Älvsbacka bruk, Wilhelm Croneborg, som var jämnårig med Carl och som 1855 utsett honom till skogvaktare, dog 1909, två år efter Carl. Var

Fiskeboden vid sjön Gräsmangen.

Skogvaktarbostället, där mamma Margareta växte upp och som brann 1920. På äldre kartor kallas huset Jägmästarbostaden.

det Wilhelms hedersbetygelse efter en livslång vänskap? Mamma Margareta har i sina "Minnen" skrivit att "Farfar, Carl Fernström, var skogvaktare m.m. hjälp åt Hovmarskalen Croneborg..."

Kusin Leif berättar att hans pappa Helge sa: "Pappa och farfar var vänner med Croneborgarna."

Den fina lekstuga som stod hos John och Lydia i Älvsbacka hade ursprungligen stått på herrgården. Var den en vängåva, som togs undan konkursen? En annan teori om varför lekstugan kom till familjen Fernström skriver jag om i "Gåtan Nanna" i kapitlet Syskonen Fernström.

Carl och Caisa med yngste sonen John.

Överst till vänster: Mormor Lydia och Staffan framför "lekerstuga" som ursprungligen stod på herrgården i Östanås. Mamma brukade säga att kungen (Gustav VI, som föddes 1882) hade lekt i den.

Ovan till höger: Carl och Caisas höga gravsten intill släkten Croneborgs gravkor på Älvsbacka kyrkogård.

Till vänster: fram och baksida på Carl Fernströms medalj.

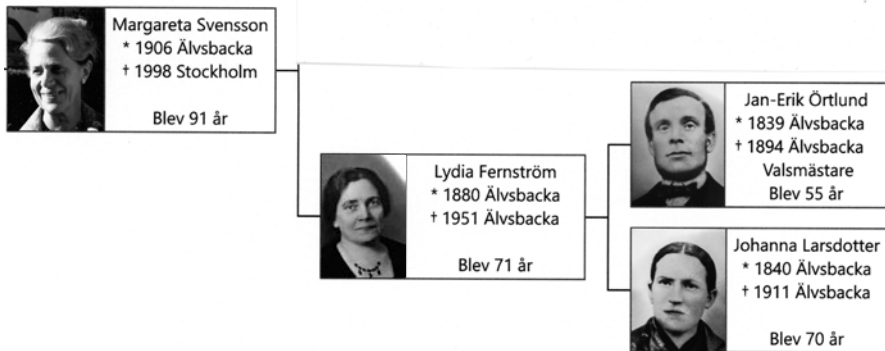
Längst ner: Marie och Wilhelm Croneborg 1901. (Detaljer från ateljé-foton.) Varför hade morfar och mormor dessa foton?

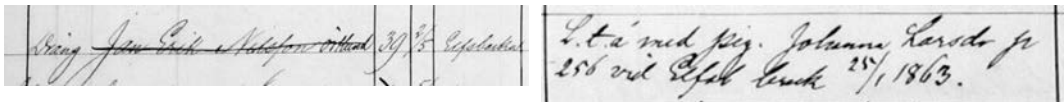

Oljemålningen av morfarsfar Carl Fernström.

Mormor Lydias föräldrar

Lydias föräldrar var Johanna Larsdotter (född 1840) och valmästare Jan Erik Örtlund (1839). Han växte upp som Jan Erik Nilsson, men när Jan Erik och Johanna gick till komminister Fröding i januari 1863 och tog ut lysning bad Jan Erik prästen skriva att han hette Örtlund. Namnet var inte svårfunnet: han hade växt upp i Örnäs vid sjön Örten. De gifte sig i april och deras första barn Johan föddes i juni 1863.

Utdrag ur husförhörlängden Älvsbacka AI:15 1861 – 1865 sida 258. Namnet Örtlund tycks skrivet med samma penna som anteckningen om lysning till äktenskap (L.t.ä.), som gjordes den 25 januari 1863. Därmed var släkten Örtlund grundad.

Jan Eriks far hette Nils Nilsson och var son till Nils Månsson som 1797 eller 1798 kommit vandrande från Nedre Ullerud med sin hustru Catrina Jansdotter och deras två småbarn. Han står som ”nybyggare” i Älvsbackas kyrkoböcker. Catrina var född i Älvsbacka, så de kom till hennes barndomstrakter. Jan Eriks mor hette Anna Eliasdotter och var från Ransäter.

Johanna Larsdotter var född i Älvsbacka, men hennes föräldrar kom från andra orter i Värmland – Lars Ersson kom från Nordmark och var bruksbyggmästare och Cajsa Zegulsdotter från Alster. Under första halvan av 1800-talet expanderade bruksrörelsen och många flyttade dit. Älvsbacka bruk blev ett av Värmlands största järnbruk.

Timmertransport. Mamma Margaretas kusin Kornelius Örtlund (1899–1966) är kusk. I bakgrunden syns de bostadslängor som heter Halla.

Johanna Larsdotter (1840 - 1911) och Jan-Erik Örtlund (1839 - 1894)

Mamma Margaretas morföräldrar, Johanna och Jan Erik bodde i "Elfsbacka nedre", i en av de två vita brukslängor som heter Halla. De fick nio barn:

1. *Johan* 1863,
2. *Lars* 1865,
3. *Gustaf* 1868,
4. *Samuel* 1870,
5. *Carl* 1873,
6. *Erik* 1875 som dog efter ett år.
7. *En ny son som också fick heta Erik föddes* 1877,
8. *Lydia* 1880, min mormor och
9. *Otto* 1882.

Intressant att notera är att Gustaf gifte sig med Hedvig Croneborg, dotter till Wilhelm Croneborg, bruksägaren. Ett äktenskap klart över klassgränsen.

Valmästaren Jan Erik Örtlund dog 1894, året efter brukets konkurs, bara 53 år gammal. Johanna kallas därefter "smedänka" i kyrkböckerna.

Övervalsmästare Jan Erik Örtlund sitter längst fram i mitten, med en tång i vänster hand. Ca 1890.

Åren omkring brukets konkurs 1893 flyttade många som arbetat med järnet till andra orter, som Boxholm i Östergötland och Virsbo i Västmanland. Där

Mamma Margareta och hennes "morbror Erk", i mitten av 1950-talet.

fanns det fortfarande järnbruk och deras yrkeskunnande var efterfrågat. Johan blev verkmästare i Boxholm och Gustaf i Virsbo. Både Lars och Karl flyttade till Laxå och står som verkstadsarbetare. Otto fick arbete på Karlstads Mekaniska Verkstad. Samuel blev arrendator på Östanås gård. Erik var sågmästare och fortsatte sitt arbete på sågen i Älvsbacka. Sågen, tegelbruket och kvarnen drevs vidare även efter brukets konkurs.

Från 1902 står Erik i kyrkböckerna som huvudman i ett hushåll, där även modern Johanna och systemen Lydia ingår. Min mormor Lydia var då piga på Östanås. I augusti 1904 födde Lydia en "oäkta" dotter. Mer om det i avsnittet "Gåtan Nanna" i kapitlet Syskonen Fernström.

Erik Örtlund blev den av syskonen som levde längst. Han dog i april 1971 och blev således 93 år. Han har skrivit och berättat mycket om bruket

under gamla tider. Han gjorde också små modeller i trä av många av de maskiner som fanns på bruket. Modellerna finns på hembygdmuseet i Torsked.

Syskonen Örtlund i ordning efter ålder (yngst till vänster): Otto (1882 – 1963), Lydia (1880 – 1951), Erik (1877 – 1971), Carl (1873 – 1951), Samuel (1870 – 1947), Gustaf (1868 – 1936), Lars (1865 – 1962), Johan (1863 – 1947). Fotot troligen taget 1930 i samband med en begravning.

De åtta syskonen på bilden ovan har tillsammans 32 barn. Det innebär att Margareta och hennes fyra syskon har 27 kusiner på sin mammas sida. Släkten Örtlund har genom året hållit ihop och haft många släktmöten i Älvsbacka – även på 2000-talet.

Ovan: Samuel Örtlund och hans fru Maria, Otto Örtlund och mormor Lydia. Flickan med pannband framför henne är Margit, min mamma. Lilly längst till vänster. Pojkarna är Helge och Gunnar. Ca 1920.

Till höger: Örtlundare från Boxholm på besök.

Nedan: Släkträff med Örtlundssläkten 1930. Mormor Lydia och mamma Margareta är nr 2 och 3 från höger; moster Lilly nr 7 från höger. Moster Nanna nr 6 från vänster.

Lydia och John

När skogvaktaren John Emil Fernström och pigan Lydia Maria Örtlund blev ett par vet vi inte. De tog ut lysning i juni 1906 och gifte sig i Karlstad den 7 juli 1906. Han var trettiofem och hon tjugosex och enligt kyrkoboken "hushållerska". Hon hade sedan två år en "oäkta" dotter, vars far var antecknad som okänd i kyrkoboken. John hade flyttat till skogvaktarbostaden – tidigare kallad "jägmästarbostaden" – i Östanås tillsammans med sina föräldrar Carl och Caisa. Lydia flyttade dit, men hennes förstfödda, tvååriga Nanna, fortsatte att bo hos Lydias bror Erik och flickans mormor Johanna. Tre månader efter vigseln föddes min mamma, Margareta. Lydia var alltså i sjätte månaden vid bröllopet. Var det därför de for till Karlstad för att gifta sig? För att Lydia skulle slippa stå i sockenkyrkan och visa att hon var gravid?

Lydia födde fem barn, tre flickor och två pojkar:

1. *Nanna* 1904,
2. *Margareta* 1906 (*min mamma*),
3. *Lilly* 1908,
4. *Gunnar* 1910 och
5. *Helge* 1912.

Familjen Fernström omkring 1920, det år huset brann: Nanna, John, Gunnar, Lydia, Helge, Margareta och Lilly.

* * *

Hästhovar hördes i gruset. Nanna tittade ut genom köksfönstret.

”Nu kommer di!” Lydia skyndade sig att dra den förberedda kopparkannen med kokkaffe till den riktigt varma delen av spisen. Hon öppnade luckan och la in ytterligare ett par små vedträn av björk, så att det skulle bli riktigt varmt. Sen hängde hon av sig sitt förkläde och gick ut i farstun. John var redan ute på trappan för att ta emot herrarna.

De hade färdats i den öppna vagnen med suffletten nere men med en varm fäll över knäna. Avfärden hade skett tidigt denna vackra och lite kyliga april-morgon. Resan från bolagets huvudkontor i Mölnbacka hade tagit närmare tre timmar. I tystnaden som uppstod när hästarna stannat hördes vårfågelskvittret blandas med ljudet från forsen.

Den storväxte kusken höll i tömmarna till de svettiga hästarna. Disponenten och skogsförvaltare Johansson klev ner ur vagnen, sträckte på sig för att

få åkstellheten ur kroppen och gick fram till skogvaktare John Emil Fernström som med utsträckt hand hälsade välkomna och visade dem in, där hustrun Lydia och flickorna Nanna och Margareta neg för herrarna.

Kusken ledde ekipaget bort till ladugården. Barnen Helge, Gunnar och Lilly tittade nyfiket på när kusken lossade seltyg och skaklar och ledde ut de stora hästarna på ängen bakom ladan.

”Pöjkar, hämta vatten åt hästarna!” Helge och Gunnar tog en spann och skyndade sig bort till brunnen. De hjälptes åt att bära den tunga hinken. Det behövdes tre spannar till i den stora baljan innan kusken var nöjd.

Finkopparna var redan framställda i förmaket och Nanna serverade kaffe åt herrarna. Margareta kom med nybakta bullar och kakor. Gästerna lät sig väl smaka och berömde förplägnaden, men gick snart över till kontoret med den höga pulpeten. Där gick de igenom de arbetstidrapporter som John sammanställt med underlag från sågmästaren, tegelmästaren och skogvaktare Vide och från sina egna noggranna anteckningar. När de var klara tog Johansson sitt kassaskrin och började räkna upp pengar som han la i de nummerade plåtburkarna. John Emil ombads kontrollräkna. Under tiden stod disponenten och tittade på en karta och talade om behov av skogsgallring och utdikningar.

När de var färdiga lämnade de kontoret, John låste dörren och lämnade över nyckeln till Johansson. Middag skulle herrarna äta hos arrendator Karlberg i den gamla förvaltarbostaden vid bron, på andra sidan älven.

Åter efter måltiden hade en kö av arbetare samlats framför skogvaktarbo-stället. Det var ”penningdagen”, den 15:e i månaden. Varje arbetare fick säga sitt namn och nummer för att få burken med sitt eget nummer på. Där låg, förutom pengarna, en lapp med beloppet så att de skulle kunna se att det var rätt summa i burken. Men de fick lita till sina förmän att rätt antal arbetade timmar var rapporterade.

Margareta gjorde i ordning sängarna i gästrummet, som var reserverat för cheferna från Mölnbacka. Öppnade fönstret för att vädra en stund. Stod stilla i fönstret och lyssnade på koltrasten som sjöng från toppen av den stora sil-vergranen. Sen gjorde hon eld i kakelugnen, eftersom aprilkvällen var sval.

När herrarna senare kom tillbaka från kvällsvarden hos arrendator Karlberg dröjde de sig kvar en stund i förmaket. Herrarna satt i den fina soffan under oljemålningen av Johns far och företrädare, skogvaktaren Carl Fernström. Nu satt också Lydia och flickorna med, på stolar lite vid sidan om.

”Får vi höra någon musik ikväll?” undrade disponenten. Nanna satte sig vid orgeln och Lilly och Margareta ställde sig bredvid. Det blev Bellman, Vila vid

denna källa, sedan Vintern rasat ut... och avslutningsvis en lämplig psalm: Den blomstertid nu kommer. Ungdomarna fick applåder och skickades sedan i säng. Även Lydia drog sig tillbaka.

Någon kvällsgrogg frågade inte gästerna efter. De visste, att skogvaktare Fernström och hans hustru var två av grundarna till Nykterhetslogen Heikenskiöld i Älvsbacka. Men de tre männen satt länge och talade om effekterna i Sverige av de allt snabbare stigande priserna på de flesta varor efter världskrigets slut.

* * *

Morfar John Fernström är en gåtfull person. Det har sagts att han var mycket sträng och auktoritativ, men samtidigt en känslig person. När han gick ut i skogen med jaktgeväret kom han ofta hem tomhänt, trots att han säkert sett harar och andra möjliga byten. Men inte brytt sig om att skjuta. För att han inte ville döda i onödan, antydde mamma. Kanske var jakten bara en förevändning

för att komma ut i skogen med sina egna tankar, utan krav på att stämpla skog eller göra annat arbete.

Brev som han skrivit till mamma Margareta visar att han brydde sig mycket om sina barnbarn "Nunne" (Gunnar) och Staffan. I den kalla februarimånaden 1940 skriver han:

"Får Du Nunne vara kvar ute och åka spark om dagarna? Om Du vore här så skulle Du få bli med mig åt skogen ibland. Jag är till skogen, öster om Sjöhaget, och stämplar och apterar timmer."

I september samma år, när Margareta varit en tid i Värmland med barnen, skriver han:

"Hoppas att Staffan nu är kry igen. Det är så tomt efter Staffan i synnerhet och för övrigt efter er alla tre."

Familjen på trappan 1909, efter ett besök i Karlstad. John, Margit och Lydia med Lilly i knät.

I förmaket, troligen 1919. Morfar John, mormor Lydia, Helge, Nanna, Lisa Yng, Karl Yng och Ida Hall. Sittande Lilly, Margareta, skogvaktare Yng med son och Lydias bror Erik. På väggarna tavlor av Johns pappa Carl och den unge John. Margaretas text på baksidan: mitt första kort med blick.

John var en aktiv person i bygden. År 1908 blev han invald både i skolrådet och i kyrkorådet. På hans sjuttioårsdag, den 3 maj 1941, skrev man en hyllning till honom i en av Värmlandstidningarna:

"I bygdens kommunala liv fortsätter John Fernström emellertid ännu sin gärning. Det finns över huvud taget knappast något kommunalt eller kyrkligt råd, som icke haft och ännu har Fernström som en initiativrik, intresserad och kun- nig ledamot sedan årtionden tillbaka.

Sin största kärlek och mest trofasta hängivenhet har Fernström dock ägnat nykterhetsrörelsen och församlingens kyrka.

I över 50 år har han varit den ledande kraften i logen Heijkenskjölds gagnrika arbete och därigenom med sin nobla karaktär och uppoffrande tjänstvillighet kommit att utöva ett bestående inflytande på många livsföring. Hans eminenta kraft har därför också tagits i anspråk av I.O.G.T:s större organisationer.

Som kyrkvärd och ledamot av kyrkorådet tjänar han alltjämt sin hembygd. Han var med i församlingens gamla och första tempel och förblev trofast mot det nya, för vars uppförande han gjorde en god insats."

I OGT var en kristen nykterhetsrörelse med amerikansk förebild: International Order of Good Templars. Huvudfrågan var att arbeta för nykterhet, men rörelsen

var också liberal och mot rasism. En av IOGT:s grundsatser var: "Ingen skillnad bland medlemmarna på grund av samhällsställning, kön, färg eller ras".

Logen byggde ett hus i skogen lite ovanför affären och den skogvaktarbostad, där John Emil och Lydia bodde. Där hölls fester och visades bio och hölls andra sammankomster. Jag var där med

Morfar John Emil Fernström på sin sjuttioårsdag med Lydia den 3 maj 1941. På bordet står ett fotografi av hans barnbarn, Gunnar och Staffan.

morbror Gunnar och moster Lilly när jag var tretton eller fjorton år och lyssnade på den på femtiotalet populära vissångaren Gunde Johansson som sjöng "Torparvisan". Han blev senare rikskändis tack vare TV-programmet Hylands Hörna. Efter hans framträdande spelades dansmusik. Jag ville dansa men vågade inte bjuda upp Älvsbackaflickorna.

John Fernström fick, liksom sin far, en medalj. Så här stod det i hans dödsruna i tidningen, bara ett och ett halvt år efter sjuttioårsdagen:

"Det yttre erkännandet för sina insatser (i kyrko- och skolråd, kommunalnämnd och fattigvårdsstyrelse...) fick han mottaga i Älvsbacka kyrka den 18 maj 1941, då han av landshövding Vernerström erhöll medaljen i guld för medborgerlig förtjänst."

Tidningsnotisen fortsätter:

"John Fernström blev mycket älskad. Först och främst av sina kära, hustru, barn och barnbarn. Men även alla andra, som kommo i hans närhet, blevo hans vänner för livet. Ty John Fernström glädde sig åt allt gott verk. Han sparade inte sig själv, där han kunde glädja och hjälpa. Hans rika, varma hjärta räckte till för alla."

Lydia i trädgården. Troligen ca 1920.

Lydia med första barnbarnet. Nanna och Herberts barn Inga-Britt, född 1926.

Också Lydia Fernström fick en hyllning i tidningen på sin sjuttioårsdag, den 25 februari 1950:

”Det Fernströmska hemmet har varit samlingspunkten för en god del av bygdens folkliga kulturarbete i Älvsbacka, där särskilt sången och musiken haft hemortsrätt. Redan som ung ingick fru Fernström i Godtemplarorden och har tillsammans med sin make och barn utgjort ett starkt fäste för nykterhetsarbetet i Älvsbacka. I logen har hon innehaft befattningar som LT, v.LT och LR m. fl. 1947 erhöill hon också Ordens 50-årsdiplom som erkänsla för långvarigt medlemskap. Sitt huvudsakliga intresse har hon dock ägnat åt hemmet, där det alltid rått stor gästfrihet.”

Mina vaga minnen av mormor Lydia är att hon var ”snäll”. Mamma Margareta berättade, att när Lydia bodde i lägenheten ovanför affären och bar ner en kaffebricka till gräsmattan, ställde hon alltid på ett par extra koppar på brickan: ”Det kommer alltid nån på vägen som vill ha kaffe.”

1914, det år Margareta fyllde 8 år, bröt det första världskriget ut i Europa. Det rasade i fyra år. Hur påverkade det skogvaktarfamiljen i den värmländska skogen? Det blev dyrtider och ont om mat i städerna, men var man rädd att Sverige skulle bli indraget? Mobiliserades soldater? Jag vet inte.

År 1920 brann skogvaktarbostaden. Margareta levde sitt liv med en känsla av skuld: hon trodde att eldsvådan var hennes fel. Att den berodde på att hon slarvat vid hanteringen av askan från kakelugnarna. Andra har sagt att branden orsakades av ett blixtnedslag.

Skogvaktarbostaden, som uppfördes efter den som brann 1920.

Ingen människa kom till skada och man hann rädda en hel del inventarier ur lågorna. Oljemålningen av Carl Fernström finns kvar och den medalj han bär på bröstet också, även om den är skadad. Också soffan och gungstolen som syns på bilden av förmaket på sidan 99, räddades. Ett nytt hus byggdes, på samma plats som det gamla.

Konsumaffären, dit John och Lydia flyttade efter hans pensionering i mitten av 1930-talet.

Huset var en tjänstebostad och när morfar John Emil pensionerades flyttade han och Lydia till övervåningen på affären i Älvsbacka. På nedervåningen fanns inte bara affären, där var också en lägenhet där Nanna, hennes man Herbert Edgren och deras dotter Inga-Britt bodde. Herbert var föreståndare för Konsumaffären (nuvarande Coop).

Jag gav en gång mamma Margareta en skrivbok, att skriva minnen i. Hon skrev följande text:

”Jag föddes på hösten i en av Värmlands ”vackraste trakter” enligt utsago av alla främlingar, som besöker platsen, vars namn var Östanås, Älvsbacka socken.

Mellan sjöarna Gräsmangen och Lersjön rann älven med sina forsar och fall. Vid dessa forsar fanns förr valsverk, hyttor mm. ”Järnbrukshantering” – om detta har Morbror Erik skrivit utförligt.

Bruket ägdes av Förste Hovmarskalken Croneborg. Han bodde på stora herrgården Östanås. Efter honom kom en annan ägare Rosenlund. Senare blev det

Stående Lydia, Margit, John – observera hagel-bössan över axeln – Hilma och hennes man Erik Örtlund, bror till Lydia. Flickorna är mammas systrar Lilly och Nanna. De två herrarna till höger är Otto och Samuel Örtlund, också bröder till Lydia.

Sittande pojkar: Hilmas son Karl (född 1913) och mammas bröder Gunnar och Helge. Fotot från ca 1920.

"hem" för s.k. "vanartiga pojkar". (Sedermera kom Sten dit som lärare.) (Och vi blev bekanta.)

Vi bodde i ett vackert hus, som var klätt (väggarna) av små bruna träfjäll och taket var belagt med grå skifferplattor, i stället för tegelpannor. Träffjällen var gjorda av fångar, och kom i säckar till bygget, har jag fått mig berättat.

Huset byggdes åt en jägmästare Telle. Det låg på en stor tomt. Pappa kom dit efter honom. En stor trädgård med breda grusgångar och omkring 15 fruktträd, bl a Glasastrakan, päron och ett träd med jättestora äpplen som vi kallade för Mölnbacka-äpplen, m.fl. sorter. Två breda grusgångar gick från huset ner mot trädgården. En "berså" fanns vid slutet av den ena gången. Där fanns bänkar och bakom dem planterade träd, alm, lönn m.m. En fin sittplats! (En morgon när jag vaknade hade Pappa låtit en karl hugga ner något träd, som antagligen var dåligt. Jag blev så ledsen så jag grät!) Jag älskar träd!!

Vid den andra grusgången fanns på sidorna vinbär och krusbärsbuskar, hal-lon, päronträd m.m. Hassel-buske, hagtorn (vit och röd). På hösten när äpplena var mogna, skyndade vi oss alltid ut på morgonen för att först hitta de godaste äpplena, som ramlat ner. Ibland hände det att man tog fönstervägen för att

först hitta de godaste. På övre våningen hade vi ett särskilt rum där Pappa förvarade frukten på vintern. På hyllor, som gick ända upp till taket! Där luktade det särskilt gott.

Väster om huset fanns en berså av jasmin, spireabuskar m.m. En jättestor silvergran. Och på andra sidan vår fina lekstuga, som hade stått uppe vid herrgården tidigare (hos Croneborg).

Lekstugan finns nu i Karlstad hos Inga-Britt. Farfar, Carl Fernström, var skogsvaktare m.m. hjälp åt Hovmarskalken Croneborg och hade fått eller övertagit den och jag har hört berättas att någon prins lekt i den då de kungliga övernatat hos Hovmarskalken på väg till Norges kungafamilj. De åkte efter hästar på den tiden!

Vårt hus innehöll två kontor, hall. Det ena kontoret, som var pappas arbetsplats. Och ett större, med en stor hög pulpet. Det kontoret användes när disponenten eller skogschefen var där och "gjorde upp" med arbetarna om löner och

arbete för säsongen. Och när det ritades skogskartor. Varje månad den 15de kom en "förvaltare Johansson" åkande i landå (från Mölnbacka) med avlöningen till arbetarna. De hade var sin metallburk med nr på, som pengarna låg i och som delades ut. Ekipaget var förspänt med två lika hästar och en stor kusk som körde. (Såg ut som det gör när Kungen kommer nu.)

Längst till höger John och Lydia. Sittande systrarna Nanna och Margit. (Margareta kallades alltid Margit så länge hon bodde i Älvsbacka.)

Senare blev det bil. Och senare blev det så att pengarna kom på posten.

När jag blev "stor nog" fick jag hjälpa pappa med kontorsarbetet. Han skulle ju alltid räkna ut "tiderna" (förtjänsten!) för arbetarna. Och vad de skulle ha betalt. Enligt uppgifter han fått om arbetet av Sågmästaren, Tegelmästaren och Skogsvaktare Vide.

Jag tyckte inte så mycket om "kontorsgöra" kommer jag ihåg. Jag tyckte det var roligare att väva och sy!

Jag brukade få gå upp på morgonen och göra en brasa i kakelugnen, som de ville ligga och titta på! En gång fick jag av Disponenten en tvåkrona i dricks. Det glömmet jag aldrig. Det vanliga var 50–75 öre.

Förutom kontoren fanns ett sovrum med två bäddar, som stod för bolagets personal: Disponent, Skogschefen, Skogsförvaltaren, Forsmästaren. Där skulle man bädda och "passa opp"! Senare, när alla hade bil, åkte de ibland hem. Men på hösten när jakten började, låg de alltid över. Maten skulle arrendator Karlberg stå för. Han bodde med familj i stora huset, på andra sidan älven. (Vi hade en källa, med så fint och gott vatten, så det skulle det alltid finnas i karafferna när "herrarna" kom!)

Vi hade kök, sovrum, matsal, förmak, två sovrum på övre våningen och så Pappas kontor. Och så hade vi uthus med ladugård, så vi kunde ha två kor och en gris och höns. Det var en hjälp till försörjningen. Pappas lön var ju ej så stor när vi hade fri bostad och ved till uppvärmningen. En gång hade vi en forsmästare Ros, som bodde hos oss i flera månader. Han ritade kartor över skogarna. Och då fick man bädda och städa åt honom."

John Fernström dog i lunginflammation den 23 november 1942. Margareta hade rest dit, denna gång utan att ta med sina två pojkar. Han begravdes på söndagen, den 29 november.

Lydia överlevde sin man med nio år. Hon dog den 18 mars 1951.

*Sommar 1942 - John Ernils sista sommar.
Lydia, John, mamma Margareta med Gunnar framför och
hennes syster Lilly med Staffan på armen.*

John (1871 – 1942) och Lydia (1880 – 1951) Fernström

Syskonen Fernström

Lilly 1908-1989, Helge 1912-2003, Margareta 1906-1998, Gunnar 1910-1959 och Nanna 1904-1980.

Syskonen Fernström tycks ha haft en lycklig uppväxt och en rolig ungdomstid. Det förekom mycket musik, syskonen var musikaliska och med i hembygdskören. Staffan hade hört att det inte fanns något bröd hemma hos skogvaktarnas på måndagsmorgnarna och undrade varför. ”För att det kom så mycket ungdomar hem till oss på söndagarna och spelade och sjöng och drack kaffe med bullar”, svarade Margareta.

Nanna var inte bara med i kören, hon sjöng också solo på bröllop och begravningar och spelade ofta orgel vid gudstjänsterna i kyrkan. Från mina somrar hos moster Lilly och morbror Gunnar, som själva var barnlösa, minns

Bussutflykt med hembygdskören. Observera att bussen och kören åker med en linfärja. Färjkarlen i mössa längst till höger. Mamma Margareta längst till vänster. Troligen sent 1920-tal.

jag hur Lilly när hon hört en melodi på radio – det kunde vara första gången hon hörde den – gick in i vardagsrummet, satte sig vid pianot och spelade hela melodin, med ackompanjering i basen. När Nanna var på besök i Tallkrogen blev det musik i huset. Då vaknade pianot och pappa och Nanna sjöng ofta duett.

Också Helge var en duktig pianist. Gunnar spelade både piano och fiol. Bröderna var även tekniskt begåvade. Mamma Margareta

berättade gärna om att hennes bröder någon gång på 20-talet tillverkade den första kristallmottagaren i Älvsbacka, en liten apparat som gjorde det möjligt att lyssna på det nya fenomenet radio. Margareta berättade också om båtutflykter på sjön Gräsmangen; hennes far John hade en motorbåt.

Mamma Margareta var konstnärligt begåvad. Ett exempel är en oljemålning som hon gjort på folkhögskolan i Molkom, troligen 1926. En fin bild, anmärkningsvärt skickligt gjord av en tjuugoåring.

Barnen gick i skolan bara några minuters väg från hemmet. När mamma talade om sin lärarinna, fröken Wieveg, var det alltid i positiva ordalag. Barnen gick i skola i åtta år. Flickorna gick sedan på folkhögskolan i Molkom, som också hade ett elevhem. Där gick Margareta, och antagligen även Nanna och Lilly, på hushållslinjen. Kanske gick Margareta även en konstkurs?

En oljemålning som Margareta målat efter ett svartvitt vykort, troligen år 1926.

Margit på trappan.

Teater i prästgården Knutdagen 1931.
Herbert Edgren, Margit, Lilly och Aina.

Margit i sjömansdress.
Omkring 1930.

Av de tre systrarna var Nanna den utåtriktade, glada tjejen som alltid hjälpte andra. Margareta var den väna, blyga och försiktiga flickan. Lilly var den äventyrliga som tog dagen som den kom. "Hon vågade vara tillsammans med de vanartiga pojkarna på Älvåsen", berättade mamma.

Skidutflykt; Margareta, Helge, Elna, Lilly, Aina, Verner och Bertil. De tre längst till höger har jag inte namn på. Husgaveln bakom är affären i Älvsbacka.

Margit sköljer tvätt i älven.

Ovan: Efter höskörden. Helge med stövaren Bella, Gunnar, Lilly, Nanna, Margit med Nannas dotter Inga-Britt, Lydia och Lena Backman i Bråten. Hennes man var mångsysslare och drog ut tänder och kunde laga orglar. Observera skogsvaktarvillan till vänster och Herbert Edgrens bil till höger. Ca 1930.

Till höger: Margit hänger tvätten. Observera kycklingburen till vänster i bilden. Tvätt gick till så att man värmdde - ofta kokade - tvätten i en stor kopparkittel som man eldade under. Därefter skrubbades plaggen på en tvättbräda eller med en borste på ett fast underlag. Sen sköljdes den i älvens rinnande vatten.

Nedan: Det fanns alltid kaffe... Nanna serverar, Herbert i sin butiksrock.

Herbert och Nanna Edgren 1946. Deras dotter Inga-Britt tog realexamen 1943.

Alla barnen utom Nanna bodde kvar i föräldrahemmet under tjugotalet. Nanna gifte sig på midsommarafton 1926 med Herbert Edgren. Herbert var född i Kroppa i Värmland och kom till Älvsbacka 1923 från Värmdö utanför Stockholm. Han var föreståndare för Konsumaffären. Deras dotter Inga-Britt föddes den 7 september 1926.

Inga-Britt träffade Odd Hansen, en norrman som flytt den tyska ockupationen av hemlandet till Sverige. Han fick utbildning till byggnadsingenjör i Göteborg. De gifte sig 1948 och bosatte sig på Solhemsgatan i Karlstad. De fick barnen Kjerulf (född 1951), Solveig (1953) och Synnöve (1957). Jag fick många gånger sova över hos familjen på väg till eller från mina värmlandssomrar hos Lilly och Gunnar i min barndom.

Kjerulf utbildade sig till arkitekt och bor i Göteborg. Solveig blev lärare och skolledare. Hon och hennes man Lars Thorö bor i Tallkrogen i Stockholm och var i många år grannar med Margareta och Sten där. Synnöve är bibliotekarie och bor i Eskilstuna.

Ulla (dotter till Gunnar Fernström, med dragspelet), Lilly, Gunnar, Staffan och Nanna med Sverker framför. Sittande Margareta och mormor Lydia.

Lilly gifte sig 1944 med skogvaktare Gunnar Lind. De kom att bo i Mangstorp, en liten skogsarbetarby vid sjön Kalven, norr om sjön Gräsmangen. De fick inga barn. Under min uppväxt var jag ofta hos dem på somrarna, liksom mina bröder Gunnar och Staffan. Mer om det senare.

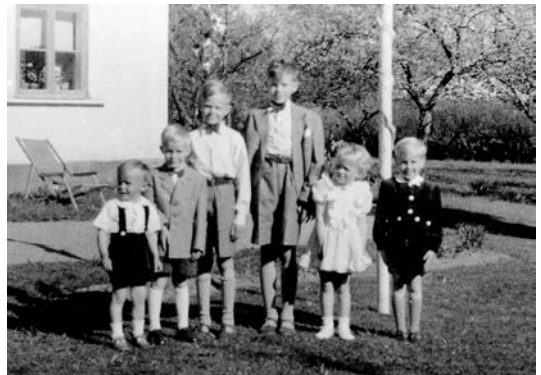
Gunnar Fernström flyttade till Karlstad 1931 och står som skrivbiträde i kyrkoboken. Han hade gått på folkhögskola i Molkom och flyttade så småningom till Lindesberg,

Kjerulf, Odd och Solveig Hansen. Gunnar och Lilly Lind med Solveig Fernström framför. Inga-Britt med Synnöve på armen och Nanna. Ulla Fernström, hennes blivande man Ingemar Nyrén samt Jan-Olov och Iris Fernström.

där han arbetade på Bergbolagen fram till bolagets konkurs 1958. Han gifte sig med Iris. De fick barnen Ulla (1942) som blev lärarassistent, Jan-Olov (1946), guldmed och Solveig (1950), lärare. Gunnar Fernström avled den 27 december 1959.

Helge Fernström blev 1928 – han var då 16 år gammal – busskonduktör på den första reguljära busslinjen i Värmland. Åren 1931 – 32 gick han på Lantmannautbildning på folkhögskolan i Molkom och senare en handelsutbildning i Karlstad. Liksom sin bror Gunnar fick han arbete på Bergbolagen och flyttade till Lindesberg. År 1941 gifte sig han och Runa. De fick barnen Leif (född 1942), lärare, Lilian (1943), hushållslärare, Kjell (1944), dataprogrammerare och Torsten (1949), NO-lärare. Torsten är far till den berömda konstnären Linn Fernström.

Kjell, Leif, Staffan, Gunnar, Lilian, Sverker. Trol. 1947

Helge och Runa var djupt engagerade i friluftsliv och förestod under många år en friluftsgård utanför Lindesberg. Helge fortsatte att spela piano under hela sitt liv. Han dog 2003.

T.v.: Pappa Sten och bror Gunnar (som tar fotot) hälsar på i Lindesberg under en färd med Lambrettan.

Bakre raden: Leif, Ulla, Helge, Runa, Sten och framför honom Lilian, Iris och Gunnar.

Främre raden: Torsten, Kjell, Jan-Olof och Solveig.

T.v.: Framför friluftsgården i Lindesberg: Leif, Ulla, Jan-Olof, Helge, Gunnar Lind och framför dem Torsten, Solveig och Kjell.

Nedan: Helge, Margareta, Lilly, Nanna och Gunnar.

Två av kusin Inga-Britts barn vid bäcken i Mangstorp: Solveig och Kjerulf.

Besök i Tallkrogen från Lindesberg. Staffan, Sten, Margareta, Runa och Helge. Framför Leif, Lilian, Torsten och Kjell.

Kusiner: Ulla, Lilian, Gunnar, Torsten, Sverker och Leif.

Gåtan Nanna

I 1904 års födelsebok för Elfsbacka församling står det:

7 Aug Nanna Maria (oäkta) Fader: okänd. Moder: Lydia Maria Örtlund Piga i Östanås

Fadern var inte okänd för Lydia. Nanna visste också vem som var hennes pappa. Men Nannas dotter Inga-Britt fick först på äldre dar veta att John Fernström inte var hennes riktiga morfar. Men vem det var fick hon aldrig veta.

Lydia var under åren kring sekelskiftet 1900 piga på Östanås herrgård. Hon bodde hos sin äldre bror Erik. Där bodde också deras mamma Johanna, som sedan 1894 var änka efter smeden Jan-Erik Örtlund. Och från augusti 1904 även Lydias ”oäkta” dotter Nanna.

När Lydia 1906 gifte sig med skogvaktaren John Fernström och flyttade till honom i skogvaktarbostaden fortsatte hennes tvååriga dotter Nanna att bo med sin morbror och mormor. Den 17 oktober 1906 föddes John och Lydias barn Margareta – som blev min mamma.

Två år senare, i oktober 1908 – Nanna var då fyra år – flyttade morbror Erik till Kristinehamn och tog sin syster Lydias dotter med sig. Flickan kallades ”fosterdotter” i kyrkoboken. Mormor Johanna bodde kvar i Östanås.

Erik arbetade i Kristinehamn, kanske på den snickerifabrik som fanns där. Vad gjorde flickan på dagarna? Ingenting tyder på att Erik bodde tillsammans med någon annan där i Västra Enserud i Kristinehamn. Erik och Nanna flyttade tillbaka till Älvsbacka i november 1910, då Nanna var 6, och enligt kyrkoboken bodde de åter tillsammans med mormor Johanna, som då var 70 år. Johanna dog året därpå, i juni 1911.

Nanna kom så småningom att bo med sin mamma och sina syskon, men det är oklart när. Kanske var det redan när hon var sex år gammal och kom tillbaka från Kristinehamn? Men i kyrkoboken är hon överförd till John och Lydia Fernströms hushåll först den 19 november

1920, som sextonåring! Då var morbror Erik sedan ett år gift med Hilma, som själv hade en ”oäkta” son. Erik och Hilma fick 1921 ett gemensamt barn, Sigvard.

Hur var det för Nanna, att få bli storasyster ”på riktigt”, att få bo tillsammans med syskonen? Hur var det för Margareta, Lilly och pojkarna Helge och Gunnar att få en storasyster? Och hur kändes det för Lydia, att inte ha sitt barn

Lyckad bärskörd. Margit, en okänd flicka som heter Märta och Nanna.

hos sig förrän flickan var sex år, eller kanske ännu senare? Och att först då få bli mamma på riktigt åt sin förstfödda?

Eller kan det vara så att kyrkoböckerna är fel? Kan Erik ha lämnat flickan Nanna till hennes mor när han flyttade till Kristinehamn, eller kanske ännu tidigare? Eller kan hon ha bott kvar hos sin mormor? Det är inte troligt. I Kristinehamns kyrkobok står hon med, först har prästen skrivit ”fosterdotter”, sedan strukit det och ändrat till ”systerdotter”. När de flyttade tillbaka till Älvsbacka står det ”arb. m. systerdotter”.

Nanna var inte heller med på fotot från 1909 (sid 98), då Erik bodde i Kristinehamn. Kortet är skickat som vykort till Lydias bror Otto i Karlstad och texten på baksidan är ett tack för senast.

Det kom regelbundet pengar från Stockholm för Nannas underhåll till fosterfadern Erik Örtlund, via en advokatfirma i Uppsala, tror Nannas barnbarn Kjerulf Hansen. När John Fernström fick höra talas om underhållet lär han ha sagt:

”Men de pengarna ska väl vi få? Hon bor ju hos oss!”

Nanna fick en mycket fin konfirmationspresent, en Singer symaskin. Var det tack vara pengarna från Stockholm?

Kanske finns det ett svar på gåtan vem som var far till Nanna. Inga-Britts dotter Solveig berättar:

”Långt efter Nannas död tittade mamma igenom hennes saker. När hon dog hade de bara plockat ihop utan att titta närmare på innehållet. Då hittades ett kuvert med en tryckt avsändartext på baksidan:

Prins Carl Bernadotte Strandvägen 35 Stockholm

Det satte myror i huvudet på oss och vi spekulerade om hon kanske kände någon piga hos prinsen. Samtidigt gnagde Herberts (Nannas man och alltså Solveigs morfar) kommentar om att han gift sig över sitt stånd. Mamma hade ju hört honom säga detta, samtidigt som han såg så klurig ut. Hon kunde inte förstå varför det var så märkvärdigt att gifta sig med en skogvaktardotter.”

Det tomma kuvertet som Nanna lämnat i lådan i sitt nattygsbord, var adresserat till Nanna Edgren, Karlstad. Utan frimärke, utan poststämpel. Lydia dog den 18 mars 1951. Hade prinsen skrivit ett kondoleansbrev till sin dotter? Prins Carl dog i oktober samma år, 90 år gammal.

Det finns många berättelser om besök av kungafamiljen i Älvsbacka. Wilhelm Croneborg var, liksom sin far Ulric Croneborg, kammarherre. Han tillhörde därmed hovet och det var naturligt att kungens följe tog in på herrgården när de var i Värmland, kanske på resa till eller från sin andra huvudstad, Oslo. Kom kungafamiljens medlemmar till Älvsbacka även efter brukets konkurs?

Prins Carl hade under unionstiden ansvaret för kungahusets information mellan Stockholm och Oslo. Kanske var Älvsbacka en lämplig anhalt för övernattnings under prinsens resor mellan de två huvudstäderna även i början av 1900-talet, när unionen gick mot sin upplösning?

Systrarna Annie och Ida Örtlund har enligt Kjerulf sagt att det kom så många fina herrar till bruket under deras uppväxt. De var födda 1901 respektive 1904.

Mamma berättade gärna att en prins lekt i hennes lekstuga som stod vid skogvaktarbostället i Älvsbacka. Den lekstugan hade tidigare stått på herrgården. Tog Wilhelm Croneborg undan den i samband med konkursen och gav den till sin vän Carl Fernström och dennes tjugotvååriga son? Eller såg han till att den kom till skogvaktarbostället när Lydia flyttade dit efter bröllopet med John Fernström år 1906? För att Lydias dotter Nanna, då två år, skulle kunna leka i den?

Nanna var alltid glad och spred glädje omkring sig. Hon hjälpte andra, passade upp. Satt gärna på en pall ”vid sidan om” och åt. Tog inte sin plats. Jag kommer ihåg att jag tänkte på det när jag växte upp, och trodde att det berodde på att hon efter sin mans död arbetat som husmor på Dömle herrgård, som på den tiden var ett pensionat. Nu inser jag att det skulle kunna ha en mycket tidigare bakgrund: hon var det prästerna kallade ett oäkta barn, ett sådant det på den tiden var en skam att få och en skam att vara.

Bilden nedan publicerades i byalagstidningen Älvan nr 3 2016. Flickan längst till höger i bakre raden är enligt bildtexten Nanna Fernström. Detta talar för att hon då bodde hos Lydia och John, eftersom hon hette Örtlund så länge hon var fosterbarn hos sin morbror Erik Örtlund. Bilden är tagen ett och ett halvt år innan hon fördes in i kyrkoboken i Johns och Lydias hushåll. En fin bild på Nanna, några månader innan hon fyllde 15.

Älvsbacka sångkör
framför huset där Albin
Andersson och hans bror
bodde
Kortet är taget 11.5.1919
Bakre raden. Amalia Jo-
hansson, Helena Wieveg,
Märta Jansson, Hedvig
Jansson, Linnea An-
dersson (brorsdotter till
Albin), Olga Andersson,
Nanna Fernström
Mellanraden. Ida Hall,
Ester Ericsson, Helfrid
Ekendahl, Annie Örtlund
Sittande Wilhelm Jans-
son, Cornelius Örtlund,
Gustav Johansson, Folke
Andersson, Oskar Nils-
son, Karl Nilsson

Urklipp ur Älvsbacka byalags tidning Älvan, nr 3 1916.

Sten + Margareta = sant

Sten kommer till Älvsbacka

Sten stannar cykeln. Han står en stund så, grensle över cykelramen och tar in utsikten över kyrka och gårdar, över sjöar och blånande höjder. Han tänker att det är den vackraste bygd han sett. Om jag nån gång i mitt liv ska äga en gård, eller bara ett stycke mark att bo och odla på, då ska det var här, tänker han.

Sen leder han cykeln över diket och lutar den mot en björk. Tar först fram vattenflaskan ur packningen och dricker. Sen kartan ur fickan. Bara för att få bekräftat det han redan förstått. Att det är Älvsbacka kyrka han ser nere i dalen, alldeles vid sjön. Han är framme. Ett par kilometer till bara, så kommer han till Älvåsens skyddshem för vanartiga gossar och sitt första arbete som folkskollärare.

Han har utexaminerats från seminariet i Göteborg efter fyra och ett halvt års studier och fått en tjänst i Värmland. Tillbringat midsommar med pappa August och sina syskon i Skara. Året är 1925 och han skall snart fylla 23 år. Den här sommaren behöver han inte arbeta med jordbruket på gården Svarthulan, som han gjort sitt livs alla somrar hittills, sedan han var en liten grabb. August sålde gården året innan och köpte ett hus i Skara. Det känns både vemodigt och befriande att gården gått ur släkten.

I dag börjar mitt nya liv, tänker han och sätter sig upp på cykeln igen. Han är hungrig och hoppas att han ska få kvällsmat när han kommer fram.

Det får han, fast han är sen och får äta i köket. Blir tillsagd att låsa cykeln, annars kan de vanartiga gossarna ta den och ge sig ut på en cykeltur. Sen blir han visad till sitt rum och bär upp väskan. Men han packar inte upp den meddetsamma, tar bara tvål, badbyxor och en handduk och cyklar ner till sjön som husmor har berättat om. Han kommer till en förfallen industribyggnad, sen tar vägen slut. Sista biten, längs med älven fram till forsen är vägen

bara en smal skogsstig och han får leda cykeln fram till en damm. Där stannar han och ser ut över sjön som ligger blank och omgiven av skog. Genom dammluckan forsar det strömmande vattnet och han förvånas över det starka ljudet och kraften, som han anar. Han leder cykeln vidare, på den bro som är byggd på dammens krön, förbi en liten sandstrand och till några bryggor. Där ligger också ett lågt timmerhus, en sjöbod antar han. Ställer ifrån sig cykeln och klär av sig bakom sjöboden. Ser sig om. Ingen människa i närheten. Han låter badbyxorna förbli torra och går naken ut i sjön och tvättar av sig svett och vägdamn och tar en snabb simtur i det ännu kalla vattnet.

Just när han ska gå upp hör han röster. Får syn på tre unga flickor, som klädda i badrockar kommer fram till stranden. De får syn på hans cykel och tystnar. Sen ser de Stens huvud ute i vattnet och börjar fnissa. Tar av sina badrockar – de har baddräkter inunder – och springer skrattande ut i vattnet så det stänker om dem.

Sten är förlägen. Hur ska han göra? Vattnet är kallt. Han skyndar sig upp på stranden och är noga med att vända ryggen åt flickornas håll. Smyger in bakom sjöboden, torkar sig och klär på sig. När han är klar och kikar fram bakom husknuten, ser han att flickorna kommit upp ur sjön och just fått på sig sina badrockar. Han vågar sig fram.

Sten presenterar sig och säger att han är ny lärare på skyddshemmet Älvåsen. Får veta att flickorna heter Nanna, Margit och Lilly. De föreslår att han ska cykla tillbaka på vägen i stället för genom skogen på andra sidan älven. Han följer med flickorna och får veta att deras far är skogvaktare Fernström och att de bor i den röda villan med den stora enen.

”Strax efter konsumaffären tar du till vänster över bron och så bara uppför allén så är du vid Älvåsen”, säger Nanna, flickan som verkar vara den äldsta av dem.

Exakt så här gick det förmodligen inte till när Sten, snart 23 år och Margareta, som skulle fylla 19 till hösten, sågs första gången. Men det var vid sjön Gräsmangens strand, veckan efter midsommar 1925, när Sten nyss kommit till Älvsbacka på sitt första arbete som folkskollärare. Margareta påminde Sten om det i ett brev som hon skrev långt senare.

Sten arbetade i Älvsbacka bara ett halvt år. Redan på nyåret 1926 lämnade han Älvsbacka för att börja en ny lärartjänst i Nyköping. Var arbetet på Älvåsen bara ett kort vikariat, sökte han högre lön eller var de ”vanartiga gossarna” alltför svåra? Det vet vi inte. Även i Nyköping stannade han bara en termin. Från höstterminen 1926 till och med vårterminen 1931 arbetade han vid Åvestbo folkskola i Västanfors, nära Fagersta i Dalarna.

Till vänster: Sten som rekryt 1926. Till höger: Några av de "vanartiga gossarna" åker kälke. Fotot är ett vykort och Sten har skrivit dit deras namn eller smeknamn på kortet.

Margareta skickade ett påskkort till honom i Nyköping i mars 1926. Kortet hamnade i en bunt tidningar, så han såg det inte förrän i maj. Då skrev han ett brev till henne.

"Jag kommer rätt ofta ihåg, hur du och jag promenerade tillsammans om kvällarna i Älvsbacka. Ja, det var sannerligen vackert uppe i Värmland. Och du skall ha tack, Margit, för sällskapet. Jag önskade, att vi skulle träffats oftare, men jag undvek det för folkpladdrets skull. Vi var ju på det klara med varandra, eller hur? Skriv, och säg vad du menar, vad du tänker, hur du har det!"

Sommaren 1926 gör han sin militära grundutbildning i Strängnäs. Han får en inbjudan från Margareta att komma till Älvsbacka, men hinner varken med

det eller att resa hem till Skara. Skolnämnden i Åvestbo ger honom tillstånd att börja skolterminen redan den 1 augusti, för att han skall kunna göra del två av sin militärtjänst en månad under hösten. Barnen får kortare sommarlov, men en månad ledigt på hösten i stället.

Margareta går på folkhögskolan i Molkom, en längre kurs som hon avslutar på hösten 1927.

Sten hälsar på Margareta på våren eller försommaren 1927 och de fortsätter att skriva brev till varandra. De utbyter fotografier; Sten skickar ett på sig och

Kort tagna hösten 1927 och sannolikt de som Sten (då 25 år) och Margareta (21) skickade varandra till jul det året. Sten framför skolan med sina elever, både pojkar och flickor. Lärarbostaden var inrymd på skolans övervåning.

sina elever och får ett av Margareta, som en julklapp 1927. Han skriver:

”Det var den bästa julklappen jag fick.”

I flera av breven under de kommande åren 1927 till 1929 skriver Margareta, att hon vill att han skall komma och hälsa på. I augusti 1928 skriver hon:

”Jag vet ju inte om du vill ha något brev från mig, men jag ville i alla fall skriva och tacka för kortet, som jag fick från Mora...”Jag kommer ihåg den hösten, du var här. Då tyckte jag det var månsken så ofta. Jag tänker på när vi var ute och gick om kvällarna. Och minns du ”tekalasen” hos Vallbäck. Vi hade trevligt många gånger då tillsammans, nog tyckte jag det åtminstone...”Det vore allt roligt om du kunde komma till Östanås en gång till, så vi finge pratat vid.”

Sten svarar:

”Jag blir glad när jag tänker på dig, när jag får ett meddelande från dig och väntar på att få träffa dig. Jag kommer ihåg kvällarna, som vi hade tillsammans. Att hand i hand med en vän vandra bort bortom jord och tid för att där tillsammans söka

finna det renaste och det vackraste – ”i himmelens klarhet sig löga” – det är för mig kanske av större värde än något annat.”

I oktober 1928 upprepar Margareta sin önskan att träffa Sten:

”Om du visste, en sån glädje det är för mig då jag får höra något från dig. Man behöver någon att språka med ibland, därför önskar jag ofta att du hade din plats närmare Östanås, så vi kunde träffas ibland.”

Det blev inget besök i Värmland för Sten under 1928. På hösten var han åter inkallad till militärtjänstgöring, den här gången i Uppsala. En ledig helg for han därifrån och besökte sina kollegor från våren 1926 i Nyköping – ett besök, som av brev att döma var mycket välkommet. En av de kvinnliga lärarna, som var sjuk och inte kunde träffa honom skrev efteråt i ett brev, som närmast är som ett kärleksbrev:

”De slogos om Er och sletto och ville ha hand om Er alla flickor, det rapporterades till mig, medan jag ännu vistades inom fyra väggar.”

Sten och Margareta fortsatte att skriva till varandra. Och Margareta upprepade sin önskan om att han ska besöka henne och att skriva. Från mars 1929:

”Nu ska du se på kartan ibland, så du ser var Älvsbacka ligger, så att du inte glömmet bort att skriva hit.”

De träffas ändå ibland. Sten besökte Älvsbacka i juni 1929. I juli åkte Margareta och hennes syskon bil till Åvestbo och hälsade på Sten. Året därpå var Sten i Älvsbacka på midsommar.

Hösten 1930 skriver Sten:

”Jaså, du tyckte födelsedagsbrevet var ”rart”. Ja, det var väl nästan det första kärleksbrevet, som jag skrivit till dig, eller hur? Men jag skrev som jag skrev – för jag tycker man kan inte låsa in allt det, som rör sig starkast inom en.”

1931 åker han till Älvsbacka och firar påsk där. Skriver sen och tackar för ”påskapussarna”. Och gläds åt att hon skrivit att hon ”skulle vilja somna på

Syskonen Nanna, Lilly, Margit och Gunnar på besök hos Sten i Åvestbo. De hade lånat Herbert Edgrens bil och det var Gunnar som körde - ingen av systrarna tog någonsin körkort.

hans arm”. De diskuterar i breven våren 1931 om att göra en cykeltur tillsammans under sommaren, för att lära känna varandra bättre. Margareta skriver:

”Man lär nog känna varandra bäst, bland vardagens många små förtretligheter. På en sådan där resa blir det, som du säger, man finge vara tillsammans i både ljuvt och lett.”

Höstterminen 1931 flyttade Sten till Stockholm och började ett nytt arbete på en skola på Söder. Margareta skrev till honom:

”Vad jag tänkte på när jag talade om avståndet oss emellan, vad det, att vi inte så ofta kan träffas och så tänkte jag på, att förhållandet dig och mig emellan skulle försämrats av den orsaken. Du förstår väl vad jag menar. Vi kan ju träffa andra både du och jag. Jag upprepar vad jag sagt förut, att du inte skall känna det så, som du gjorde mig orätt. Jag förstår att du vill mitt bästa. – Vad det är för mening med det ena eller det andra, får väl framtiden utvisa. Någon gång skall vi väl få klarhet, och någon mening är det väl. Är det inte någon särskild mening med allt som sker? Har vi kommit från varandra så är du inte längre bort än att vi kan pratats vid när vi vill.”

De fortsätter att brevväxla och Sten besöker Älvsbacka ibland – men ganska sällan. Till påsk 1932 åker han i alla fall dit. Innan han reser skickar han ett brev där han skriver:

”Hejsan! Tack för ditt brev och tack för ditt välkommen. Det ska bli så roligt att få träffa dig och resonera med dig. Vad kommer du att säga? – Jag tycker så mycket om dig, för att du är som du är. Och om vi just därför ska skiljas, så tycker jag om dig i alla fall. Fast sedan får vi ju inte mötas så mera, som vi mötts nu.”

1933 åker Sten till Älvsbacka på påsken och sedan, efter att han varit på kurs i Helsingborg och hälsat på i Skara, åker han till Värmland igen. Sommaren 1934 gör de en cykeltur i Värmland och bor i tält.

Första gemensamma cykelsemestern sommaren 1934. Sten vid Tössebergs-klätten med kaffepannan på. Margareta steker potatis vid Torsby.

Margareta skriver i mars 1935:

"Ja, du min vän, här sitter jag nu allena och längtar litet grand efter dig. Men det lönar ju inte det minsta. Jag tror det är bättre att jag lägger mig och sover. Jag börjar bli sömning också. Vore du hos mig skulle du få en godnattkys, om du ville ha någon förstås. Nej, nu skall jag inte prata mera goja. God natt med dig. Käraste hälsningar från din Margareta."

I slutet av maj 1935 skriver Sten:

"Hur tror du att det kommer att bli? Blir du lycklig längst inne i hjärtat? Om jag blir din och o du blir min, menar jag. Vi får väl tänka över den saken, innan vi träffas. Det innan vi avgör oss slutgiltigt."

De träffades och bestämde sig. Och förlovade sig på midsommarafton 1935.

Förlovningsfesten midsommaren 1935 på gräsmattan utanför huset som förutom en Konsumaffär inrymde en lägenhet för Nanna och Herbert Edgrens familj och på övervåningen en lägenhet där mormor Lydia och morfar John bodde.

Längst fram till vänster sitter Margaretas syster Nanna med systrarna Ida och Annie (döttrar till Samuel Örtlund) på var sida. Vid bordet Gunnar Linds mamma, och Lydias bröder Samuel, Otto och Erik Örtlund. Till höger om bordet morfar John Emil Fernström och till höger om honom Inga-Britt Edgren (8 år) och Margaretas bror Helge. Margareta själv i prickig klänning längst fram. Bakom henne mormor Lydia och Margaretas syster Lilly och bredvid henne Gunnar Lind. Mannen i undertröja är Margaretas bror Gunnar. Mannen i slips är Karl Lind, Gunnar Linds pappa.

Efter förlovningen, i början av juli, cyklade Sten och Margareta till Västergötland och Skara så att hon skulle få träffa hans pappa och syskon.

Margareta och Stens syskonbarn: Birgitta, Svante och Eva. Till höger: vid Öglunda den 3 juli 1935.

Margareta var 29 när de förlovade sig och bodde hemma hos föräldrarna, John och Lydia.

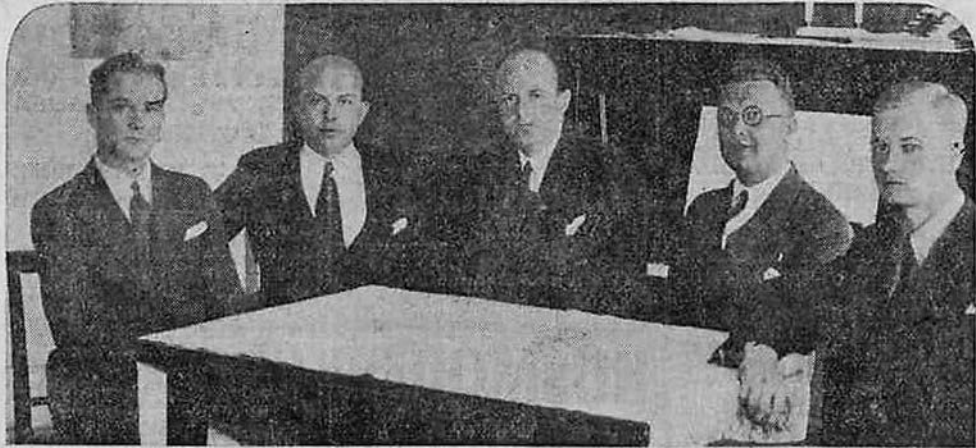
Hon hade gått på folkhögskolan i Molkom. En hushållskurs som avslutades hösten 1927. Hon gick också sykurser. Hon var duktig att sy och hjälpte folk i bygden att sy kläder. Ibland som så kallad hemsömmerska, vilket innebar att hon for hem till människor och bodde där medan hon sydde kläder åt dem. Hösten 1933 tog hon tjänst som hembiträde hos en familj i Karlstad, men flyttade tillbaka till föräldrarna två år senare. I maj 1934 flyttade familjen Fernström från skogvaktarvillan till övervåningen på Konsumbutiken, sannolikt för att John Fernström gick i pension. Han var då 63 år.

Sten började hösten 1934 en kvällskurs på Stockholms Samgymnasium för att ta studenten. Han skriver till Margareta att han har lektioner 18 – 22 alla dagar utom lördagar och söndagar. Hans ambition var att efter studentexamen börja på Stockholms Högskola (nuvarande Stockholm Universitet) och läsa vidare för att bli gymnasielärare. I början av juni 1936 klarade en grupp folkskollärare att ta studenten som privatister, som det hette när man inte gått i ett vanligt läroverk¹. En tillräckligt stor händelse för att den skulle uppmärksammas med en bild och en notis på Dagens Nyheters förstasida.

---

¹ Läroverk kallades de skolor som inrymde både realskola (ung motsvarande högstadiet) som avslutades med realexamen och gymnasium.

TRETTON A ÅT SKOLLÄRARSTUDENT.

Bland tisdagens studenter voro fem folkskollärare: fr. v. Olof Nordström, Sten Svensson, Tore Samuelsson, Edvin Lundgren — med tretton A i betyget — och Gustaf Brynnel.

Nio studenter, varav en A-karl med inte mindre än tretton A i sitt betyg utexaminerades på tisdagen i Stockholm som därmed avslutade sin examenssäsang. De nio studenterna som samliga gått igenom Stockholms samgymnasiums aftongymnasium äro Karl Björkman, Gunnar Ekstedt, Olof Nordström, Tore Samuelsson och Sten Svensson, realister, och Karl Gustaf Brynnel, Axel Cedergren, Erik Eronn och Edvin Lundgren, latinare. Det är

Lundgren som står med det fina A-betyget, och han, liksom fyra av de övriga, Nordström, Brynnel, Svensson och Samuelsson, ha under studietiden tjänstgjort som vikarierande folkskollärare.

— Jo, vi ha haft vanlig lärartjänst på förmiddagarna och fått läsa på studenten om eftermiddagarna, intygar hr Brynnel som Dagens Nyheter fångar på träden efter examensmödorna. Två år har det tagit att bli färdig, men i

sanningens namn måste jag ju medge att vi hade en hel del undångjort förut. I sådana ämnen som historia och geografi och filosofi ger ju folkskollärarexamen lika stora kunskaper som en gymnasiekurs, men i fråga om språken hade de flesta av oss inga förkunskaper. Och naturligtvis äro vi gläda åt vårt aftongymnasium som gjort att studierna kunnat skötas rationellt.

Två av breven som Sten skrev under de här åren innehåller kommentarer som har lite mer allmänt intresse. I ett brev från mars 1933 skriver han:

”På kvällen gick Anna och jag och hörde Torgny Segerstedt. Han föreläste i Konserthuset om ”demokrati och diktatur.” Det är han som har fått ”varning” av Göring, du vet. Det var också mycket roligt att höra. Och så skrek ”nazzarna” ”heil” mitt i föreställningen. Men det var ju bara liksom en krydda.”

Pappa Sten beundrade redaktören Torgny Segerstedt på liberala Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. En av de som tidigast och mest konsekvent varnade för nazismen i Europa.

En annan intressant kommentar är från februari 1936:

”I kväll är jag bjuden till fru Tranströmer.”

Hade pappa Tomas Tranströmer som elev? Eller skulle de träffas för att de var kollegor, på samma skola? Det vet man inte. Han köpte Tranströmers andra diktsamling, Hemligheter på vägen. Men Sten förstod inte Tranströmers poesi.

Efter studentexamen for Sten till Älvsbacka med studentmössa på huvudet och hög hatt i packningen.

Ovan: Utflykt till sjön Gräsmangens södra utlopp. Längst fram Margits syster Nanna. Barnet är troligen Nannas dotter Inga-Britt som föddes i september 1926. Kortet är i så fall från det tillfälle på försommaren 1927 då Sten hälsade på i Älvsbacka. Längst till höger Sten. Mannen i vit hatt är morfar John. Margit ligger i mörk klänning bakom korgen. Bredvid Margit hennes bror Gunnar.

Till vänster: Pojkarna på skyddshemmet Älvåsen gungar slänggunga.

Nedan: Älvåspojkarna vid badplatsen i Gräsmangen. Motorbåten på andra sidan viken är troligen morfar John Fernströms båt.

Bröllopet

Förberedelserna var klara. Inbjudningar utskickade, svar mottagna. Inkvartering för alla gästerna ordnad. Brudklänningen hade hon sytt själv, Margareta, liksom brudnåbbarnas klänningar. Sten hade kommit från Stockholm med frack och hög hatt i packningen.

Gräsmattan var klippt, bord och stolar framställda och verandan lövad. I köket pågick matlagningen in i det sista. Om bara vädrets makter kunde fortsätta att stå dem bi!

Till vänster: Tryckt inbjudningskort. Till höger: förberedelser i köket. Margits systrar Lilly och Nanna är nr 2 respektive 4 från vänster.

”Boxholmarna”, de i brudens släkt som efter brukets konkurs fått arbete på järnverket i Boxholm, hade kommit i en märkvärdigt fin bil. Brudgummens släktingar från Skara hade hämtats vid tåget i Molkom.

Vädret var nådigt, det var solsken och värme när de klockan tre på middagsafton stod framför altaret i kyrkan och svarade JA på prästens frågor. Bredvid stod de två brudnåbbarna i likadana klänningar, fast i olika färger: nioåriga Inga-Britt i grönt bar brudbuketten och sexåriga Birgitta i rosa höll brudgummens höga hatt. Det var många i kyrkan, förutom ett sextiotal inbjudna bröllopsgäster hade många i bygden kommit för att se den väna Margit få sin reslige västgöte.

Ett ”E” i registreringsnumret visade att bilen var registrerad i Östergötlands län - där Boxholm ligger. Bilen står framför verandan till arrendatorsbostaden på Östanås Gärd som Samuel Örtlund (med stor mustasch längst bak) arrenderade. Kusin Inga-Britt har en katt i famnen. Morfar John längst till höger.

Brudnåbbs till vänster är Birgitta, dotter till Stens bror Sven Svensson och hans maka Berta. Till höger Inga-Britt, dotter till Margaretas syster Nanna och hennes man Herbert Edgren. Sten och Margareta vigdes av kyrkoherde Börjesson.

Efter bröllopet - Margareta bär smycket som var hennes morgongåva.

Bröllopsföljet uppställt framför altanen på Konsumaffärens trädgårdssida.

Tillbaka i bruket ställde man upp sig för fotografering framför altanen på det hus, där brudens föräldrar, John och Lydia, bodde på övervåningen och som på nedervåningen innehöll både en Konsumaffär och en lägenhet där Margaretas syster Nanna och hennes man Herbert bodde med sin dotter Inga-Britt.

Så småningom slog sig alla ner för bröllopsmiddagen. Det blev mycket sång och musik under kvällen. De nygifta kom bägge från sjungande och musicerande familjer.

Bröllopsmiddagen äts i trädgården.

Brudparet och brudens föräldrar under porträtten av brudens farfar, Carl Fernström och av det tidiga 1800-talets bruksägare, Betty och Ulric Croneborg.

Margareta får hjälp av sin pappa John att packa upp bröllopspresenten.

Bröllopsresan skall börja. Den går till Danmark via Göteborg. Nanna, Inga-Britt, Lilly, Margareta, Lydia, Sten och John.

Från vänster: Margareta på kajen i Göteborg. Sten vid relingen ombord. Framme i Fredriksvaerk.

Bröllopsresan gick till Danmark, per cykel. Sten hade haft kontakt med en lärarfamilj på norra Sjaelland, tre mil från Helsingör. Där skulle de stanna en tid, som betalande gäster. Det resulterade i en livslång vänskap med familjen Sörensen i Fredriksvaerk.

Efter bröllopsresan for de tillbaka till Värmland en tid. Sten skulle vara tillbaka i Stockholm till skolstarten i augusti, men Margareta reste inte efter förrän den 30 september. Det framgår av ett brev från hennes väninna i Karlstad. Kanske var inte tvårumslägenheten på Tallkrogsvägen tillgänglig förrän då. Med det startar ett nytt kapitel i deras historia.

Hos familjen Sörensen i Fredriksvaerk i Danmark. Till höger: Det har kommit brev med bröllopskorten.

Mamma Margareta och pappa Sten vid sjön Gräsmangens södra strand i september 1976. Platsen där de såg varandra för första gången 51 år tidigare.